

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИК ВАЗИРЛИГИ**

АНДИЖОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ

ИҚТИСОДИЁТ ВА БОШҚАРУВ ФАКУЛЬТЕТИ

ИҚТИСОДИЁТ ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ

Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти ва бошқарув кафедраси

« Т А С Д И Қ Л А Й М А Н »
факультет декани _____
и.ф.н.доцент Х.Х.КОМОЛОВ
« ____ » май 2015 йил

«Химояга рухсат этаман»
кафедра мудири _____
доцент О.Шерматов
« ____ » май 2015 йил

**Иқтисодиёт таълим йўналишининг битирувчиси
Худойқулова (Обидова) Шахло Олимжон қизининг**

∪
БИТИРУВ МАЛАКАВИЙИ ИШИ

***Мавзу: Асака тумани “Баркамол Сардорбек” фермер
хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларини тежаш
омиллари.***

БМИ рахбари:

катта ўқитувчи Б.С.Рахмонова

Бажарувчи:

Ш.О.Худойқулова (Обидова)

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ
АНДИЖОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ
ИҚТИСОДИЁТ ВА БОШҚАРУВ ФАКУЛЬТЕТИ
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИҚТИСОДИЁТИ ВА
БОШҚАРУВ КАФЕДРАСИ

“ТАСДИҚЛАЙМАН”
Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти ва
бошқарув кафедрасининг мудир
доцент О.Шерматов _____
«15» сентябр 2014 йил.

Иқтисодиёт таълим йўналишининг битирувчиси
Худойқулова (Обидова) Шахло Олимжон қизига
битирув малакавий ишини бажариш учун

ТОПШИРИК

1. Битирув малакавий ишининг мавзуси институт ректорининг 2014 йил 10 сентябрдаги № 275- Ст буйруғи билан тасдиқланган.
2. БМИнинг мавзуси: Асака тумани “Баркамол Сардорбек” фермер хўжалигида ишлаб чиқариш ҳаражатларини тежаш омиллари.
3. Битирув малакавий ишни тугатиш вақти «07» май 2015 йил.
4. Битирув малакавий ишнинг асосий бўлимлари. БМИ кириш, асосий қисм, хулоса ва таклифлар ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.
5. Битирув малакавий ишни бажариш учун керакли маълумотлар. Ўзбекистон Республикасининг қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни ўтказишга оид бўлган қонунлари, Президент фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, И.А.Каримов асарлари, мавзуга оид махсус адабиётлар, ҳамда Асака туманидаги “Баркамол Сардорбек” фермер хўжалигининг 2012-2014 йиллар учун бизнес режалари, йиллик ҳисоботлари ва мавзуга оид бўлган бошқа маълумотлари.
6. Битирув малакавий ишда фойдаланиладиган жадваллар. Битирув малакавий ишида мавзунинг моҳиятини ёритишга ёрдам берадиган 9-10 та жадвалларни тузилиши кўзда тутилган бўлиб, улардан 3 таси бевосита ҳимоя жараёнида фойдаланилади.

Битирув малакавий ишнинг асосий саволлари	Бажарилиш муддати	БМИни рахбари	Имзо
<i>Кириш</i>	<i>15.11.2013й</i>	<i>Кат.ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>1 Боб Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларини тежаш омиларининг назарий услубий асослари</i>			
<i>1.1. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларини моҳияти ва уларнинг аҳамияти</i>	<i>15.12.2014й</i>	<i>Кат.ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>1.1. Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланишининг аҳамияти ва уларни аниқлаш йўллари</i>	<i>12.01.2014й</i>	<i>Кат.ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>1.2. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатлари ва уни аниқлаш тартиби</i>	<i>04.02.15й</i>	<i>Кат.ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>1.3 Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатларини тежаш омиларининг назарий асослари.</i>	<i>24.02.15й</i>	<i>Кат.ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>2-Боб: Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалиги фаолиятида ишлаб чиқариш харажатларидан фойдаланишининг ҳолати ва таҳлили .</i>			
<i>Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигининг жойлашган ўрни ва таснифи.</i>	<i>14.03.2014й</i>	<i>Кат.ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларидан фойдаланишни ҳолати ва таҳлили.</i>	<i>04.04.2014й</i>	<i>Кат.ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>3-Боб: Асака туманидаги “ Баркамол Сардорбек ” фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларини тежаш омиллари.</i>			
<i>Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларини тежашида замонавий усулларида фойдаланиш йўллари.</i>	<i>14.04.2015</i>	<i>Кат.ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>Асака туманидаги «Баркамол Сардорбек» фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларни тежаш омиллари</i>	<i>27.04.2015</i>	<i>Кат.ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>Хулоса ва таклифлар.</i>	<i>2.05.2015</i>	<i>Кат. ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>Фойдаланилган адабиётлар.</i>	<i>6.05.2015</i>	<i>Кат. ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	

<i>Топширик берилган вақти:</i>	<i>15 ноябрь 2014 йил.</i>
<i>БМИ рахбари:</i>	<i>катта ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>
<i>Битирувчи:</i>	<i>Ш.О. Худойкулова (Обидова)</i>

М у н д а р и ж а

№	Мазмуни	Бетлар
	Кириш	4-10
1 Боб Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларини тежаши омилларининг назарий услубий асослари		
1.1.	Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларини моҳияти ва уларнинг аҳамияти	11-23
1.2	Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланишининг аҳамияти ва уларни аниқлаш йўллари	24-29
1.3	Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланишининг назарий услубий асослари.	30-40
2-Боб: Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалиги фаолиятида ишлаб чиқариш харажатларидан фойдаланишининг ҳолати ва таҳлили .		
2.1	Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигининг жойлашган ўрни ва таснифи.	41-48
2.2	Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларидан фойдаланишни ҳолати ва таҳлили.	49-60
3-Боб: Асака туманидаги “ Баркамол Сардорбек ” фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларини тежаши омиллари.		
3.1	Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларини тежашида замонавий усулларида фойдаланиш йўллари.	61-66
3.2	Асака туманидаги « Баркамол Сардорбек » фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларни тежаши омиллари	67-72
	Хулоса ва таклифлар.	73-75
	Фойдаланилган адабиётлар.	76-86

КИРИШ.

Мавзунинг долзарблиги. Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан буён ўтган давр мобайнида халқ хўжалигининг етакчи тармоғи ҳисобланган қишлоқ хўжалигида кенг миқёсда иқтисодий ислоҳотлар амалга оширилди ва бу жараён ўзининг янги иқтисодиётни эркинлаштириш босқичига кириб бормоқда. Ислоҳотлар жараёнида соҳада турли мулкчиликка асосланган хўжалик юритиш шакллари вужудга келди ва фаолият юритмоқда. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий қисми нодавлат сектор – ширкат, фермер ва деҳқон хўжаликлари томонидан етиштирилмоқда. Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигининг истиқболи шу хўжаликлар фаолиятига самараси билан боғлиқ бўлиб қолмоқда.

Республикаимиз иқтисодиётининг деярли барча тармоқ ва соҳаларида ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш тадбирларининг кенг кўламда амалга оширилиши рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайтирмоқда. Бироқ, бу борадаги жиддий муаммо – айрим маҳсулотлари-миз таннархининг юқори даражада қолаётганлиги уларнинг рақобатдош-лигига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Шунга кўра, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларни барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида»ги (2008 йил 28 ноябрь) 4058-сонли Фармонида муҳим чора-тадбирлар қаторида маҳаллий ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг барча ресурслардан самарали фойдаланиши ҳисобига маҳсулот таннархини 20 фоиздан кам бўлмаган миқдорда пасайтириш орқали уларнинг рақобатдошлигини таъминлаш вазифаси ҳам белгилаб берилган эди¹.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир» ҳамда «Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир» номли маърузаларини ўрганиш бўйича Ўқув-услубий мажмуа. – Тошкент: Иқтисодиёт. - 2010. – 61 бет.

Фермер хўжалиги ривожланган мамлакатларнинг узоқ даврли тажриба-сида ўзининг самарадорлиги, рақобатбардошлиги, бозор конъюнктурасига тез мослаша олиши каби хусусиятларини тўла намоён эта олди. Фермер хўжалиги қишлоқда хўжалик юритишнинг энг қулай ва самарали шакли бўлиб ҳисобланади. Шунга кўра, Ўзбекистонда ҳам фермер хўжаликлари-нинг ривожланишига катта эътибор қаратилиб, улар фаолиятининг зарур иқтисодий шарт-шароитлари яратилди, меъёрий-ҳуқуқий асослари ишлаб чиқилди. Хусусий фермер хўжаликлари бугунги кунда ҳақли равишда қишлоқда етакчи бўғинга – қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқарув-чи асосий кучга айланиб бормоқда.

Президентимиз Ислом Каримов 2014 йилнинг асосий яқунлари ва 2015 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисида энг аввало кейинги йилларда жаҳон иқтисодиётида кузатилаётган ўзгаришлар ва турли салбий тенденцияларни атрофлича таҳлил этиб берди. Мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти 8,1 фоиз, саноат ишлаб чиқариш ҳажми 8,3 фоизга, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши 6,9 фоиз, капитал қурилиш 10,9 фоиз, чакана савдо айланмаси ҳажми 14,3 фоизга ошди. Ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг қарийб 70 фоизини юқори қўшимча қийматга эга бўлган тайёр товарлар ташкил этди.

Истеъмол товарлари ишлаб чиқариш ҳажми 2014 йилда 9,4 фоиз, шу жумладан, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш 8,7 фоиз, ноозиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш 10 фоизга ўсди. Инфляция даражаси йил яқунлари бўйича 6,1 фоизни ташкил этди. Бу прогноз кўрсаткичларига нисбатан сезиларли даражада пастдир.

2014 йилда солиқ юки 20,5 фоиздан 20 фоизга, даромад солиғи ставкаси эса 9 фоиздан 8 фоизга камайтирилган бўлса-да, давлат бюджети ялпи ички маҳсулотга нисбатан 0,2 фоиз профицит билан бажарилди.

2014 йилда деҳқон ва фермерларимизнинг мардонавор меҳнати, замонавий агротехнологияларни жорий этиш ҳисобидан 3 миллион 400 минг

тоннадан зиёд пахта, мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги тарихида биринчи марта 8 миллион 50 минг тонналик юксак ғалла хирмони бунёд этилди.

Маълумки, биз қишлоқ хўжалигини ислоҳ этишда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини тубдан яхшилашга алоҳида эътибор берилмоқда.

Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги, мамлакатимизнинг иқтисодий ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, нафақат қишлоқ меҳнаткашлари, балки бутун Ўзбекистонимиз аҳолисининг моддий фаровонлигини ошириш бебаҳо бойлигимиз бўлган еримизнинг унумдорлиги, унинг сифатини мунтазам яхшилаб бориш билан узвий боғлиқдир.

Ўтган даврда бу борада кўрилган чоралар натижасида 1 миллион 700 минг гектар суғориладиган ернинг мелиоратив ҳолати яхшиланди. Бу жами экин экиладиган майдонларнинг ярмидан зиёди демакдир. Ана шундай ишлар туфайли сизот сувлари энг оғир даражада, яъни, 2 метргача юзада жойлашган ерлар қарийб 500 минг гектарга ёки учдан бирига камайди, кучли ва ўртача шўрланган ерлар эса 100 минг гектарга ёки 12 фоизга қисқарди. Мелиорация тадбирлари амалга оширилган экин майдонларида пахта ҳосилдорлиги гектарига ўртача 2-3 центнер, бошоқли дон экинлари бўйича эса 3-4 центнерга ошгани бу борада эришган энг муҳим натижадир.

Қишлоқ хўжалигини таркибий ўзгартириш ҳақида сўз юритганда, аввало, пахта экиладиган ерларни оптималлаштириш ва бошоқли дон экинлари, сабзавотчилик, боғдорчилик, узумчилик учун ажратилган майдонларни кенгайтириш ҳисобидан экин майдонлари таркибида ўзгаришлар амалга оширилганини қайд этиш жоиз.

Масалан, Андижон, Косонсой, Чортоқ, Ўрта Чирчиқ, Ўзбекистон ва Бувайда туманларида пахта экин майдонлари қисман қисқартирилди, Асака, Янгийўл ва Жомбой туманларида пахта экишдан бутунлай воз кечилди. Шу асосда пахтадан бўшаган 30 минг гектардан ортиқ суғориладиган ерда дон экинлари, сабзавот, картошка етиштириш йўлга қўйилди, боғ ва узумзорлар барпо этилди. Натижада 2012-2014 йилларда пахта етиштириш ҳажми

сақланган ҳолда, сабзавот етиштириш 16,3 фоиз, полиз экинлари 16,6 ва мева етиштириш қарийб 21 фоизга ўсди.

2010-2014 йиллар давомида қарийб 50 минг гектар майдонда янги боғлар, жумладан, 14 минг гектардан ортиқ майдонда интенсив боғлар, 23 минг гектарда узумзорлар яратилди. Интенсив боғлар ташкил этиш учун Польша, Сербия ва бошқа мамлакатлардан 6 миллиондан зиёд кўчат олиб келинди.

Бундай боғларнинг кўплаб афзалликларга эга экани бугунги кунда амалда намоён бўлмоқда. Мисол учун, оддий мевали дарахт экилганидан бошлаб дастлабки ҳосилини бергунига қадар одатда 4-5 йил ўтади. Интенсив боғдорчиликда эса дарахт иккинчи-учинчи йилдаёқ ҳосилга киради. 2011 йилда яратилган боғларнинг ҳар гектаридан 2014 йилнинг ўзида ўртача 300 центнердан ҳосил олингани ва ҳосилдорлик йил сайин кўпайиб бораётгани буни тасдиқлайди.

Замонавий агротехнологияларни жорий этиш ва фермерларни юқори унум билан ишлайдиган қишлоқ хўжалиги техникаси билан таъминлаш ҳисобидан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида интенсив усулларга ўтиш ушбу соҳани барқарор ва самарали ривожлантиришда энг муҳим йўналиш ҳисобланади.

Шу мақсадда қишлоқ хўжалиги машинасозлиги тизими бутунлай қайта ташкил этилди, «Ўзагроросаноатмашхолдинг» компанияси тузилди, соҳа корхоналари оптималлаштирилиб, улар қишлоқ хўжалигида талаб этилаётган аниқ турдаги техника ва механизация воситалари ишлаб чиқаришга ихтисослаштирилди.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, мустақиллик йилларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмининг ошиши фақат экин майдонларини кенгайтириш эвазига эмас, балки асосан интенсив ривожланиш, яъни экинлар ҳосилдорлиги ва чорва моллари маҳсулдорлигини ошириш ҳисобидан таъминланмоқда.

Тармоқни асосий мақсадига эришиши учун турли хилдаги маҳсулотлар етиштирилади, ишлар, хизматлар бажарилади, уларни талабларини кондирш мақсадида етиштирилган маҳсулотлар тақсимланади. Воситалар, хом ашёлар, иш ва хизматлар ҳамда етиштирилган маҳсулот ва товарлар юридик субъектлар орасидаги тақсимои кечаётган бу жараён эркин бозор муносабатлари асосида амалга оширилади.

Президентимиз ўз асарларида мамлакатимизда фермер хўжаликларини моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва молиялаш бўйича бозор иқтисодиёти тамойилларига тўла жавоб берадиган ишончли тизим ва механизмларни шакллантирилишига ва самарали фаолият кўрсатишига алоҳида эътибор бермоқда.

Президентимизнинг таъкидлашича «Ҳозирги вақтда фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг энг самарали шакли эканини ҳаётнинг ўзи тасдиқлаб бермоқда». (И.Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этиш йўллари ва чоралари. Т.Ўзбекистон – 2009 й.)

Бугунги кунда қишлоқ хўжалик корхоналарининг асосий таннархини юқори бўлиши оқибатида бу хўжаликлар ҳисобига сезиларсиз фойда билан якунламоқдалар. Қишлоқ хўжалигининг асосий тармоқларидан бири бўлган пахта етиштиришда айниқса маҳсулот таннархининг кескин ортиб бориш ҳолатини кузатиш мумкин.

Ўзбекистонда фермер хўжаликларининг иқтисодини тиклаш ва ривожлантириш аста-секин амалга оширилмоқда. Бунда тармоқни ўғитлар, ёнилғи-мойлаш материаллари, эҳтиёт қисмлар, уруғлик билан таъминлаш харажатларини йилдан-йилга ортиб бориши, кўрсатиладиган иш ва хизматлар тарифларининг ҳам кўтарилиши кузатилмоқда. Асосий воситаларни ҳар йили қайта баҳолаш ва янги асосий воситаларни сотиб олиниши эвасига улар учун бажариладиган амортизация ажратмалари ортмоқда. Буларнинг барчаси муаммони янада чуқурроқ ўрганишни талаб қилади.

Муаммони ўрганилганлик даражаси. Модернизациялаштириш шароитида ишлаб чиқариш харажатларни тежаш ҳақида, иқтисодий самарадорликни ошириш бўйича бир қатор иқтисодчи олимлар изланишлар олиб боришган. Жумладан, М.Янгибоев, Ш.Холмўминов, Р. Хусанов, Т.Фармонов, Р.Султонов, А.Абдуғаниев, Ш.Зиёвутдинов ва шу каби олимлар ушбу мавзу бўйича ўз қарашлари, фикрлари ва ғояларини берганлар. Лекин, ушбу ишларда фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатларни тежаш ва иқтисодий самарадорликни ошириш масалалари ўзининг тўлиқ ечимини топганича йўқ.

Битирув малакавий ишининг мақсади. Бугунги кунда фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатларини тежаш омиллари бўйича назарий ечимлар топиши ва амалий таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Битирув малакавий ишининг вазифалари. Битирув малакавий ишининг мақсадига биноан қуйидаги вазифалар ҳал қилинди:

- фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатларини тежаш омилларини зарурлиги ҳамда аҳамиятини асослаб бериш;
- фермер хўжалигида маҳсулот етиштиришнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини ўрганиб чиқиш;
- ишлаб чиқариш харажатларини тежашга таъсир этувчи омилларни асослаб бериш;
- Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларини тежаш ва унга боғлиқ иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларининг мавжуд ҳолатини таҳлил қилиб, камчиликларни аниқлаш;
- хўжаликда ишлаб чиқариш харажатларини тежаш омилларини аниқлаштириш.

Битирув малакавий ишининг предмети ва объекти. Битирув малакавий ишининг предмети бўлиб, ишлаб чиқариш харажатларини тежаш омиллари ва рентабелликни ошириш бўйича фикрлар, ғоялар, илмий қарашлар, Ўзбекистон Республикасининг қонунлари ва қонуности ҳужжат-

лари, фермер хўжаликларида маҳсулот етиштириш борасидаги иқтисодий муносабатлар ҳисобланади. Тадқиқот объекти сифатида Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалиги олинди.

Битирув малакавий ишининг тузилиши ва ҳажми. Ушбу иш кириш, 3 та боб асосий қисм, хулоса ва тақлифлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, 86 бетда ифода этилган. Ушбу мавзу юзасидан 11 та жадвал, 1 та чизма келтирилган.

Уни тайёрлаш жараёнида мавзуга оид Ўзбекистон Республикасининг қонунларидан, Президент фармонларидан, Вазирлар Маҳкамасининг қарорларидан, махсус адабиётлардан, журналлар ва бошқа амалий нашрлардаги мақолалардан, Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигининг йиллик ҳисобот маълумотларидан фойдаланилиб, уларнинг рўйхати келтирилган.

***1 Боб Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларини тежаш
омилларининг назарий услубий асослари***

***2. 1. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларини
моҳияти ва уларнинг аҳамияти.***

Мамлакатимизда чуқур ўзгаришлар, сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг барча томонларини изчил ислоҳ этиш ва либераллаштириш, жамиятимизни демократик янгилаш ва модернизация қилиш жараёнлари жадал суръатлар билан ривожланиб бормоқда. Мамлакат иқтисодиётида салмоқли ўринни эгаллайдиган қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб алоҳида эътибор берилди. Чунки қишлоқ хўжалиги аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари, саноат корхоналарини хом-ашё билан таъминлаш иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари учун потенциал бозор сифатида катта аҳамиятга эга. Республика қишлоқ хўжалигида маҳсулот етиштириш унинг қайта ишлаш жараёнида иқтисодий самарадорликни талаб даражасида мунтазам ошириб бориш энг долзарб вазифалардан ҳисобланиб бу мақсадни муваффақиятли ҳал этиш харажатлардан самарали фойдаланиш асосида ишлаб чиқариш харажати тежаш билан бевосита боғлиқдир.

Аграр соҳада амалга оширилаётган нарх ислоҳоти қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига нарх белгилашда эркин бозор муносабатларини босқичма-босқич жорий этишга йўналтирилди.

Қишлоқ хўжалигида моддий маблағ ва меҳнат сарфларини амалга оширишда уларнинг ўриндошлигини ҳамда ҳар бир сарфланаётган қўшимча харажатни тежаш, қолаверса, ортиқча сарф-харажатлар қилмасликни талаб этади. Хўжаликларда амалга оширилаётган харажатлар маълум мақсадни ҳал этишга қаратилган. Шундан келиб чиққан ҳолда улар қуйидагича гуруҳлаштирилган:

1. Маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархига киритиладиган харажатлар:

а) бевосита ва билвосита моддий харажатлар;

б) бевосита ва билвосита меҳнат ҳаражатлари (иш ҳақи);

в) бошқа бевосита ва билвосита ҳаражатлар

2. Ишлаб чиқариш таннархига киритилмайдиган, бироқ асосий фаолиятдан олинган фойдада ҳисобга олинмайдиган ҳамда давр ҳаражатларига киритилмайдиган ҳаражатлар:

а) маҳсулотни сотиш билан боғлиқ ҳаражатлар;

б) корхонани бошқариш ҳаражатлари (маъмурий сарф-ҳаражатлар);

в) бошқа операцион ҳаражатлар ва зарарлар.

1. Хўжалик юритувчи субъектнинг умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда ёки зарарларни ҳисоблаб чиқишда хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий фаолияти бўйича ҳисобга олинмайдиган ҳаражатлар.

2. Фавқулодда зарарлар, даромад (фойда)дан олинмайдиган солиқ тўлангунга қадар фойда ёки зарарларни ҳисоблаб чиқишда ҳисобга олинмади. Бу борада мамлакатимизда жаҳон иқтисодий инқирозининг салбий оқибатларини бартараф этиш бўйича 2009-2012 йилларга мўлжаллаб қабул қилинган. Инқирозга қарши чоралар дастурида Ўзбекистонда қатъий тежамкорлик тизимини жорий этиш, ишлаб чиқариш ҳаражатлари ва маҳсулот таннархини камайтиришни рағбатлантириш ҳисобидан корхоналарнинг рақобатбардошлигини ошириш. Шу мақсадда яқинда хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодиётимиздаги етакчи тармоқ ва соҳаларда маҳсулот таннархини камида 20 фоиз тушуришга кўрсатилган чора-тадбирлар тизимини ишлаб чиқариш зарурлигини Республика Президенти И. Каримов алоҳида таъкидлаган эди.

Инқироз шароитида қишлоқ хўжалигида сарфланаётган ҳаражатларни имконият доирасида тежашга ҳаракат қилиш зарур. Бунинг учун фан, техника ютуқларини, инновацион технологияларни, илғор тажрибаларни имконият доирасида ишлаб чиқаришга татбиқ этиш лозим. Ҳаражатларнинг тежалиши бошқа ишлар бажарилишини ҳамда олинмайдиган фойда суммаси ошишини таъминлайди. Натижада хўжаликнинг рентабеллик даражаси ортади. Фойда суммасининг ошиши хўжаликни кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш

асосида ривожлантириш учун имконият яратади. Шунинг учун ҳам бу масалага республикамиз ҳукумати, хўжаликларнинг барча ходимлари доимо катта эътибор бермоқдалар.

Қишлоқ хўжалигида сарфланаётган ҳаражатларни имконият доирасида тежашга ҳаракат қилиш зарур. Бунинг учун фан, техника ютуқларини, янги технологияларни, илғор тажрибаларни имконият доирасида ишлаб чиқаришга татбиқ этиш лозим. Ҳаражатларнинг тежалиши бошқа ишлар бажарилишини ҳамда олинadиган фойда суммаси ошишини таъминлайди. Натижада хўжаликнинг рентабеллик даражаси ортади. Фойда суммасининг ошиши хўжаликни кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш асосида ривожлантириш учун имконият яратади.

Шунинг учун ҳам бу масалага республикамиз ҳукумати, хўжаликларнинг барча ходимлари доимо катта эътибор бермоқдалар.

Қишлоқ хўжалигида ҳаражат маҳсулот етиштириш жараёнида бевосита ҳамда билвосита сарфланадиган ҳаражатларга ҳам туркумлаштирилади. Бевосита (тўғри) ҳаражатлар маҳсулотларни етиштиришда бевосита қатнашади ва улар маҳсулот ҳажмига, сифатига тўғри таъсир кўрсатмайди.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришда (ишларни бажариш ва хизматларни кўрсатишда) бевосита қатнашадиган ҳаражатларга қуйидагилар киритилмоқда:

1. Маҳсулот (ишлар, хизматлар)нинг ишлаб чиқариш таннархига киритилadиган ҳаражатлар таркиби.

Маҳсулот (ишлар, хизматлар)нинг ишлаб чиқариш таннархини ҳосил қилувчи ҳаражатлар, улар иқтисодий мазмунига кўра, қуйидаги элементлар билан гуруҳларга ажратилади:

- ишлаб чиқариш моддий ҳаражатлари (қайтариладиган чиқитлар қиймати чиқариб ташланган ҳолда);
- ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш ҳаражатлари;
- ишлаб чиқаришга тегишли бўлган ижтимоий суғўрта ажратмалари;

- асосий фондлар ва ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган номоддий активлар амортизацияси;

- ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган бошқа ҳаражатлар.

1. Ишлаб чиқариш билан боғлиқ моддий ҳаражатлар

Ишлаб чиқариш билан боғлиқ моддий ҳаражатларга қуйидагилар тегишли:

- ◆ ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг асосини ташкил этиб, унинг таркибига кирадиган ёки маҳсулот тайёрлашда (ишларни бажаришда, хизматларни кўрсатишда) зарур таркибий қисм ҳисобланган, четдан сотиб олинадиган хом ашё ва материаллар;

- ◆ нормал технология жараёнини таъминлаш ва маҳсулотларни ўраш учун маҳсулот (ишлар, хизматлар) ёки бошқа ишлаб чиқариш эҳтиёжларига сарфланадиган (асбоб-ускуналар, бинолар, иншоотлар ва бошқа асосий воситалар синовини ўтказиш, назорат қилиш, сақлаш, тузатиш ва улардан фойдаланиш) учун ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиладиган, ҳарид қилинадиган материаллар, шунингдек, асбоб-ускуналарни тузатиш учун эҳтиёт қисмлар, инструментар, мосламалар, инвентар, приборлар лаборатория асбоб-ускуналари ва асосий фондларга кирмайдиган бошқа меҳнат воситаларининг эскириши, махсус кийим-бош ва арзонбаҳоли бошқа ашёларнинг эскириши;

- ◆ сотиб олинадиган, келгусида ушбу хўжалик юритувчи субъектларида монтаж қилинадиган ёки қўшимча ишлов бериладиган бутловчи буюмлар ва ярим тайёр маҳсулотлар;

- ◆ ташқи юридик ва жисмоний шахслар, шунингдек, хўжалик юритувчи субъектнинг ички таркибий бўлинмалари томонидан бажариладиган, фаолиятнинг асосий турига тегишли бўлмаган, ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган ишлар ва хизматлар.

Ишлаб чиқариш ҳаракетига эга бўлган ишлар ва хизматларга маҳсулот тайёрлаш бўйича айрим операцияларни бажариш, хом ашё ва материалларга ишлов бериш, истеъмол қилинаётган ашё ва материаллар сифатини

аниқлаш учун синовлар ўтказиш, белгиланган технологик жараёнларга риоя этилиши устидан назорат қилиш, асосий ишлаб чиқариш фондларини тузатиш ва бошқалар тегишли бўлади. Хўжалик юритувчи субъект ичида ташқи юридик шахсларнинг транспорт хизматлари (хом ашё, материаллар, инструментлар, деталлар, товарлар, юкларнинг бошқа турларини базис (марказий) омбордан қуйи бўғинларга, яъни цехга ва тайёр маҳсулотни сақлаш учун омборга келтириш) ҳам ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган хизматларга тегишли:

◆табiiй хом ашё (ер рекультивациясига ажратмалар, ихтисослаштирилган юридик шахслар томонидан амалга ошириладиган ерни рекультивация қилиш ишларига ҳақ тўлаш), илдизи билан бериладиган дарахтга ҳақ тўлаш, саноат корхоналари томонидан сув хўжалиги тизимидан белгиланган лимитлар доирасида ва ундан ортиқча олинадиган сув учун ҳақ тўлаш. Саноатнинг хом ашё тармоқлари учун ёғоч, тахта материалларидан ёки фойдали қазилмалардан (рудадан) фойдаланиш ҳуқуқларининг амортизация қилинадиган қиймати ёки атроф-муҳитни тиклаш ҳаражатлари;

◆технологик мақсадларга энергиянинг барча турларини ишлаб чиқаришга, биноларни иситишга сарфланадиган ёнилғининг четдан сотиб олинadиган барча турлари, хўжалик юритувчи субъектларнинг транспорти томонидан бажариладиган, ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатиш бўйича транспорт ишлари;

◆хўжалик юритувчи субъектнинг технологик, транспорт ва бошқа ишлаб чиқариш ва хўжалик эҳтиёжларига сарфланадиган барча турдаги харид қилинадиган энергия (хўжалик юритувчи субъектнинг ўзи томонидан ишлаб чиқариладиган электр энергияга ва энергиянинг бошқа турларига, шунингдек, харид қилинадиган энергияни истеъмол жойигача трансформация қилиш ва узатиш ҳаражатлари ҳаражатларнинг тегишли элементларига киритилади);

◆ ишлаб чиқариш соҳасида моддий бойликларнинг табиий йўқотиш меъёрлари доирасида ва улардан ортиқча йўқотилиши, яроқсизланиши ва кам чиқиши;

◆ хўжалик юритувчи субъектнинг транспорти ва ходимлари томонидан моддий ресурсларни етказиш билан боғлиқ ҳаражатлар (юклаш ва тушириш ишлари ҳам шу жумлага кирази) ишлаб чиқариш ҳаражатларининг тегишли элементларига кириши керак (меҳнатга ҳақ тўлаш ҳаражатлари, асосий фондлар амортизацияси, моддий ҳаражатлар ва бошқалар);

◆ хўжалик юритувчи субъектлар томонидан моддий ресурсларни етказиб берувчилардан олинадиган идишлар ҳам моддий ресурслар қийматига киритилади;

◆ маҳсулот таннархига киритиладиган моддий ресурслар ҳаражатларидан қайтариладиган чиқитлар қиймати, идиш ва ўраш-жойлаш материаллари қиймати. Улар амалдаги сотилиши, фойдаланилиши ёки омборга кириш қилиниши нархи бўйича чиқариб ташланади;

◆ «моддий ҳаражатлар» элементи бўйича акс эттириладиган моддий ресурслар қиймати сотиб олиш нархидан, шу жумладан, бартер битишувларида, қўшимча нарх (устама)дан, таъминот, ташқи иқтисодий ташкилотлар томонидан тўланадиган воситачилик тақдирлашларидан, товар биржалари хизматлари қийматидан, шу жумладан, брокерлик хизматларидан, божлар ва йиғимлардан, транспортда ташишга ҳақ тўлашдан, ташқи юридик шахслар томонидан амалга ошириладиган сақлаш ва етказиб беришга ҳақ тўлашдан келиб чиқиб шаклланади.

2. Ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш ҳаражатлари.

Ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш ҳаражатлари таркибига қуйидаги моддалар киритилади:

• хўжалик юритувчи субъектда қабўл қилинган меҳнатга ҳақ тўлаш шакллари ва тизимларига мувофиқ бажарилган нархномалар, тариф ставкаларига ва лавозим маошларидан келиб чиқиб ҳисобланган, амалда

бажарилган иш учун ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган, ҳисобланган иш ҳақи, шу жумладан, бажарилган ишни ҳисобга олиш бўйича дастлабки ҳужжатларда назарда тутилган рағбатлантирувчи тусдаги тўловлар;

- касб маҳорати ва мураббийлик учун тариф ставкаларига ва окладларига устамалар;

- иш режими ва меҳнат шароитлари билан боғлиқ бўлган компенсация тусидаги тўловлар;

- технологик жараён жадвалида назарда тутилган тунги вақтда, ишдан ташқари вақтда, дам олиш ва байрам (ишланмайдиган) кунларида ишлаганлик учун тариф ставкалари ва окладларга устамалар ва қўшимча ҳақ;

- кун, сменали режимда ишлаганлик, касбларни бирга қўшиб олиб борганлик ва хизмат кўрсатиш зоналарини кенгайтирганлик учун устамалар;

- ҳукумат томонидан тасдиқланган касблар ва ишлар рўйхати бўйича оғир, зарарлик, алоҳида зарарли меҳнат ва табиий-иқлим шароитларида ишлаганлик учун устамалар, шу жумладан, ушбу шароитлардаги узлуксиз иш стажи учун устамалар.

- алоқа, темир йўл, дарё, автомобиль транспорти ва катта йўллар ходимларининг ва доимий иши йўлда ўтадиган ёки қатнов тусига эга бўлган бошқа ходимларнинг иш ҳақиға, хўжалик юритувчи субъект жойлашган жойдан жўнаган пайтидан бошлаб шу жойга қайтиб келган, қайтишгача тўланадиган, йўлда ўтган ҳар бир сутка учун тўланадиган устамалар;

- қурилишда, реконструкция қилишда ва мукамал таъмирлашда бевосита банд бўлган, шунингдек, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда вахта усули билан ишларни бажарган ходимлар учун ишнинг кўчма ва қатнов хусусияти учун устама;

- доимий равишда ер ости ишларида банд бўлган ходимларга уларнинг шахтада (конда) иш жойига жўнаб кетишларидан ва орқага қайтишларигача ўтадиган норматив вақт учун қўшимча ҳақ;

- меҳнатга ҳақ тўлашнинг районлар бўйича тартибга солинишига, шу жумладан, район коэффицентлари ва амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ чўл, сувсиз ва юқори тоғ жойларида ишлаганлик учун коэффицентлар билан белгиланган тўловлар;

- хўжалик юритувчи субъект жойлашган жойдан (йиғилиш пунктидан) иш жойига ва орқага қайтадиган йўлда ўтадиган кунлар учун вақтида ишлаш жадвалида назарда тутилган, шунингдек, метеорология шароитларига кўра ва транспорт ташкилотларининг айби билан йўлда қолинган кунлар учун тариф ставкаси, оклад миқдорида тўланадиган суммалар (вахта усулида ишни бажаришда);

- иш вахта усулида ташкил этилганда, иш вақти жамланиб ҳисобланганда ва қонун ҳужжатлари билан белгиланган бошқа ҳолларда ходимларга уларга иш вақтининг нормал давом этишидан ортиқ ишлаганлиги муносабати билан бериладиган дам олиш (ортиқча ишлаган иш вақти учун дам олиш) кунлари учун ҳақ тўлаш;

- ишланмаган вақт учун ҳақ тўлаш;

- амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ навбатдаги (ҳар йили) ва кўшимча таътиллار, навбатдаги (ҳар йили) фойдаланилмаган ва кўшимча таътиллار учун компенсациялар, ўсмирларнинг имтиёзли соатлари, болани овқатлантириш учун оналар ишидаги танаффуслар, шунингдек, тиббий кўриклардан ўтиш билан боғлиқ вақт учун ҳақ тўлаш;

- мажбурий таътилда бўлган ходимларга, асосий иш ҳақини қисман сақлаб қолган ҳолда ҳақ тўлаш;

- донор ходимларга қонни текшириш, топшириш кунлари учун ва қон топширилган ҳар бир кундан кейин бериладиган дам олиш кунлари учун ҳақ тўлаш;

- давлат вазифаларини бажарганлик учун (ҳарбий йиғинлар, фавқулодда вазиятлар бўйича йиғинлар ва бошқаларда қатнашганлик учун) меҳнат ҳақи тўлаш;

- хўжалик юритувчи субъект штатида турмайдиган ходимлар меҳнатига улар томонидан фуқаролик-ҳуқуқий тусда тузилган шартномалар бўйича ишлар бажарилганлиги учун ҳақ тўлаш, агар бажарилган иш учун ходимлар билан ҳисоб-китоб хўжалик юритувчи субъектнинг ўзи томонидан амалга оширилса, пудрат шартномаси ҳам шу жумлага киради;

- белгиланган тартибга мувофиқ ишлаб чиқариш жараёнида қатнашувчи ходимлар меҳнатига ҳақ тўлаш фондига киритиладиган тўловларнинг бошқа турлари.

3. Ишлаб чиқаришга тегишли бўлган ижтимоий суғуртага ажратмалар.

Ижтимоий суғурта ажратмаларига қуйидагилар киради:

- ♦ қонун ҳужжатлари билан белгиланган нормалар бўйича меҳнатга ҳақ тўлаш фондига ижтимоий тусдаги мажбурий ажратмалар;

- ♦ нодавлат пенсия жамғарларига, ихтиёрий тиббий суғуртага ва ихтиёрий суғуртанинг бошқа турларига ажратмалар;

- ♦ асосий воситалар ва ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган номоддий активлар амортизацияси.

Асосий воситалар ва ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган номоддий активлар амортизацияси бўйича ҳаражатлар таркибига қуйидагилар киради:

- асосий ишлаб чиқариш фондларининг дастлабки (тиклаш) қийматидан келиб чиқиб ҳисобланган амортизация ажратмалари суммаси (ҳисобланган эскириш). лизинг бўйича ва белгиланган тартибда тасдиқланган меъёрлар, қонун ҳужжатларида амалга ошириладиган жадаллаштирилган амортизация ҳам шу жумлага киради;

- ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган номоддий активлар эскириши ҳар ойда хўжалик юритувчи субъект томонидан дастлабки қиймати ва улардан фойдали фойдаланиш муддатидан (бирок хўжалик юритувчи субъект фаолияти муддатидан ортиқ эмас) келиб чиқиб ҳисобланадиган маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархига тегишли бўлади, фойдали фойдаланиш муддатини аниқлаш имкони бўлмаган номоддий

активлар бўйича эскириш меъёри беш йил ҳисобига белгиланади, бироқ хўжалик юритувчи субъект фаолияти муддатидан ортиқ эмас.

1. Ишлаб чиқариш тусидаги бошқа харажатлар.

Ишлаб чиқариш тусидаги бошқа харажатларни ҳисобга олишнинг навбатдаги комплекс моддалари – бандларда келтирилган харажатлар элементлари бўйича ажратилади.

1. Ишлаб чиқариш жараёнига хизмат кўрсатиш харажатлари.

2. Ишлаб чиқаришни хом ашё, материаллар, ёнилғи, энергия, инструмент, мосламалар ва бошқа меҳнат воситалари ва буюмлари билан таъминлаш харажатлари.

3. Асосий ишлаб чиқариш фондларини иш ҳолатида сақлаш харажатлари (техник кўрик ва қаров, ўртача, жорий ва мукаммал тузатиш харажатлари). Асосий ишлаб чиқариш воситаларини барча турда (жорий, ўртача, мукаммал) тузатишларни хўжалик юритувчи субъектнинг ўз кучи билан ўтказиш ишлаб чиқариш харажатларининг тегишли элементлари (моддий харажатлар, меҳнат ҳақи тўлаш харажатлари ва бошқалар) бўйича маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархига киритилади.

4. Зарурат бўлганда, айрим тармоқларнинг хўжалик юритувчи субъектлари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг рўйхати билан мукаммал тузатиш ишларини ўтказиш учун маблағлар заҳирасини такшил қилишлари мумкин. Ушбу заҳирага ажратмалар «Ишлаб чиқариш тусидаги бошқа харажатлар» элементи таркибида акс эттирилади ва кўзда тутилаётган харажатлар қиймати ҳамда асосий воситалар ҳар бир объекти мукаммал тузатишларнинг даврийлигидан келиб чиққан ҳолда аниқланади. Заҳирага ажратмалар меъёри ҳар бир ҳисобот йили охирида қайта кўриб чиқилади ва зарурат бўлганда янги молия йили учун ажратмалар миқдори кўпайтирилиши ёки камайтирилиши мумкин. Агар мукаммал тузатишга заҳира маблағлари суммаси ушбу объектни тузатишга қилинган ҳақиқий харажатлар суммасидан ошиб кетса, ошиб кетган сумма бўйича тузатиш киритилиши керак, агар ҳақиқий харажатлар ошиб кетса, у ҳолда ошиб кетган сумма

«Ишлаб чиқариш тусидаги бошқа ҳаражатлар» элементи таркибида акс эттирилади.

5. Ёнғиндан сақлаш ва қўриқлашни ҳамда хўжалик юритувчи субъектларнинг техникавий фойдаланиш қоидалари билан назарда тутилган бошқа махсус талабларини таъминлаш, улар фаолиятини назорат қилиш ҳаражатлари.

Юқоридагилардан ташқари қўриқлаш ҳаражатлари бундай қўриқлаш мавжуд бўлишини талаб қилувчи мазкур ишлаб чиқаришга махсус талаблар мавжуд бўлган тақдирда маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархига киритилиши мумкин.

1. Ишлаб чиқариш фаолиятига тегишли бўлган асосий воситаларни жорий ижарага олиш билан боғлиқ ҳаражатлар.

2. Табиатни маҳофаза қилиш мақсадларидаги фондларни сақлаш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ жорий ҳаражатлар, шу жумладан, ифлослантирувчи моддаларни йўл қўйиладиган меъёрлар доирасида ва ундан ортиқча атроф-муҳитга чиқарганлик учун тўловлар.

3. Ишлаб чиқариш хусусиятлари билан боғлиқ бўлган ва қонун ҳужжатларида назарда тутилган меҳнатнинг нормал шароитларини ва техника хавфсизлигини таъминлаш ҳаражатлари.

4. Ходимларнинг ишлаб чиқариш жараёнида бевосита қатнашиши билан боғлиқ бўлган соғлиқни сақлаш тадбирлари.

5. Текин кўрсатиладиган коммунал хизматлар, озиқ-овқат, айрим тармоқлар ходимларига бериладиган озиқ-овқатлар қиймати, хўжалик юритувчи субъект ходимларига бериладиган текин уй-жой ҳақини тўлаш ҳаражатлари (ёки уй-жой, коммунал хизматлар ва бошқалар учун пул компенсацияси суммаси).

6. Амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ текин бериладиган ва шахсий фойдаланишда қоладиган буюмлар қиймати (шу жумладан, формали кийим-бош, махсус овқатлар ёки улар пасайтирилган нархлар бўйича сотилиши муносабати билан имтиёзлар суммаси).

7. Ишлаб чиқариш жараёнига тегишли бўлган бошқарувнинг техник воситаларини, бошқарувнинг бошқа техник воситаларини ҳисоблаш марказларини сақлаш ва уларга хизмат кўрсатиш ҳаражатлари.

8. Қонун ҳужжатларига мувофиқ ишлаб чиқаришда банд бўлган ходимларни тиббий кўрикдан ўтказганлик учун тиббий муассасаларга ҳақ тўлаш.

9. Ишлаб чиқариш ходимларини белгиланган ишлаб чиқариш жараёнига тегишли бўлган хизмат сафарларига юбориш бўйича меъёрлар доирасида ва улардан ортиқча ҳаражатлар.

10. Ишлаб чиқариш ишчиларини ва ишлаб чиқариш активларини мажбурий суғўрта қилиш ҳаражатлари.

11. Брак туфайли келиб чиқадиган йўқотишлар.

12. Ишлаб чиқаришнинг ички сабабларига кўра, бекор туришлар туфайли йўқотишлар.

13. Кафолатли хизмат муддати белгиланган буюмларни кафолатли тузатиш ва уларга кафолатли хизмат кўрсатиш ҳаражатлари.

14. Маҳсулот (хизматлар)ни мажбурий сертификация қилиш ҳаражатлари.

15. Ишлаб чиқариш жароҳатлари туфайли меҳнат қобилияти йўқолиши билан тегишли ваколатли органларнинг қарорлари асосида ва қарорларисиз тўланадиган нафақалар.

16. Умумий фойдаланиладиган йўловчилар транспорти хизмат кўрсатмайдиган йўналишларда ходимларни иш жойига олиб бориш ва олиб келиш билан боғлиқ ҳаражатлар.

1. Қишлоқ хўжалигида давр ҳаражатлари ҳам амалга оширилади. Улар маҳсулотларни бевосита ишлаб чиқариш жараёнига боғлиқ бўлмай, балки хўжаликнинг соҳалари бўйича ташкил этиш ва уларни бошқариш билан боғлиқ бўлган ҳаражатлардан иборатдир.

Бу ҳаражатлар ҳам мақсад вазифаларига кўра, қуйидагича туркумлаштирилади:

- етиштирилган маҳсулотларни сотиш, хизматларни кўрсатиш учун қилинадиган қуйидаги ҳаражатлар: маҳсулотларни сотиш билан боғлиқ бўлган барча ҳаражатлар;

- маъмурий ҳаражатлар, уларга тармоқни, корхонани бошқариш билан боғлиқ бўлган барча ҳаражатлар, жумладан, бошқарув тизимларининг фаолияти, бошқарув соҳасидаги воситалар билан боғлиқ бўлган ҳаражатлар;

- бошқа операцион ҳаражатлар, жумладан, кадрлар тайёрлаш, лойиҳаларни тузиш, ходимларни ижтимоий муҳофаза қилиш билан боғлиқ ҳаражатлар;

- ҳисобот даврининг келгусида солиқ солинадиган базадан чиқариладиган ҳаражатлар.

2. Молиявий фаолият бўйича ҳаражатлар. Уларга барча турдаги кредитлар бўйича, мол-мулкнинг ижара ҳақи тўловлари ҳамда қимматли қоғозларни чиқариш, сотиш, тарқатиш билан боғлиқ бўлган ҳаражатлар киради.

3. Фавқулодда юз берадиган ҳодиса, воқеаларни қоплаш билан боғлиқ бўлган ҳаражатлар. Уларга корхоналарнинг одатдаги фаолиятидан четга чиқувчи ҳодисалар ёки операциялар натижасида вужудга келадиган ва рўй бериши кутилмаган одатдан ташқари ҳаражатлар киради. Масалан, ер қимирлаши, тинчликка хавф солувчи ҳаракатларни маълум миқдорда қоплаш ҳаражати. Чунки улар асосан давлат ва маҳаллий бюджет ҳисобидан қопланади.

2.2. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатлари ва уни аниқлаш тартиби.

Президентимиз И.Каримов таъкидлаб ўтганларидек, молиявий инкирознинг республикамиз иқтисодиётига таъсири бошқа ривожланган ва айрим қўшни давлатлардагига қараганда мазмунан фарқ қилади. Агар бошқа мамлакатларда бу жараёнлар бевосита молия тизимининг издан чиқиши ва ишлаб чиқариш ҳажмларининг кескин қисқариб кетиши, кўплаб йирик корхоналарнинг ёпилиши орқали намоён бўлса, бизда жаҳон хомашё бозорларида талабнинг сусайиши туфайли нархларнинг кескин пасайиши ҳамда бунинг оқибатида экспорт даромадларининг сезиларли камайиши, асосий савдо ҳамкорларимизнинг харид қобилиятининг пасайиши натижасида ташқи савдо айланмасининг қисқариши орқали намоён бўлади. Авваламбор, умуман дунё бозоридаги талаб ва нархларнинг кескин тушиб кетишида ва табиийки, мамлакатимиз экспорт қиладиган маҳсулотларнинг муҳим турларига нисбатан ҳамда экспортга йўналтирилган етакчи тармоқлар ва улар билан боғлиқ турдош корхоналар фаолиятида намоён бўлмоқда. Хозирги молиявий иқтисодий инкироз шароитида фаолият курсатаётган ҳар бир ишлаб чиқарувчи еки хизмат курсатувчи хужалик юритувчи субъектларга қўйилаётган асосий талаблардан бири – бу ишлаб чиқариш еки хизмат курсатиш тизимида сарфланаётган барча турдаги харажатлардан самарали ва оқилона фойдаланиш асосида мамлакатимизда қабул қилинган инкирозга қарши кураш чораларида белгиланган вазифаларни бажаришдир.

Бунинг учун ҳар бир хўжалик юритувчи субъект ўз фаолият йўналиши бўйича таннархни пасайтириш омиллари тўғрисида кенг ва чуқур тасаввурга эга бўлиши лозим. Умумий ҳолда, мамлакатимиз корхоналарида таннархни пасайтиришнинг асосий йўналишлари сифатида қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир.

Мамлакатимиз иктисодиётида таннархни пасайтиришнинг асосий йўналишлари

1-чизма

Хар қандай турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун маълум миқдорда жонли ва буюмлашган харажатлар талаб этилади. Бу харажатлар

мехнат моддий ресурслар, пул, ер, сув кўринишида мавжуд бўлиб, улар кийматини махсулот таннархига ҳар хил шаклда ўтказадилар. Бозор иктисодиёти шароитида тармоқлар, корхоналар микёсида умумий киймат курсаткичлари билан биргаликда уртача харажатлар, яъни таннарх курсаткичи ҳам фаолият курсатиши такозо этилади. Таннарх бозор иктисоди шароитида иктисодий категория ҳисобланади. Унинг ёрдамида кишлоқ хужалигида етиштирилаётган махсулотлар, бажарилаётган ишлар ва курсатилаётган хизматларнинг бир бирлиги хужаликлар учун канча сумга тушганлиги аникланади. Уларнинг даражаси кийматни ифодаловчи баҳолар даражаси билан таккосланиши натижасида олинadиган фойда ёки куриладиган зарарлар даражаси аникланади. Бу курсаткич хужаликларнинг ички бошқарувчилари учун жуда муҳимдир.

Ҳозирги даврда махсулот (иш, хизмат)нинг ишлаб чиқариш таннархи аникланади. Таннарх деганда бир бирликдаги махсулот ишлаб чиқариш, иш ва хизматларни бажариш учун сарфланган моддий, меҳнат, пул харажатлари назарда тутилади. Унинг мутлак (абсолют) даражасини аниклаш учун барча бевосита ва билвосита ишлаб чиқариш харажатларининг умумий суммаси шу харажатлар ёрдамида ишлаб чиқарилган ялпи махсулот микдорига тақсимланади. Кишлоқ хужалигида 1 ц. махсулотнинг нархи; 1 эталон гектарнинг; 1 тонна-км нинг; 1 квт/соат электроэнергиянинг таннархи аникланади. Уни қуйидаги формула ёрдамида аниклаш мумкин:

$$T_n = \frac{\sum I_x}{\sum M_m (I_m, X_m)};$$

Бунда: T_n – махсулот, иш, хизмат таннархи, сумда;

$\sum I_x$ – ишлаб чиқариш харажатларининг умумий суммаси, сумда;

$\sum M_m (I_m, X_m)$ – ялпи етиштирилган махсулот, жами бажарилган иш, хизматлар микдори цен., тоннада, эталон гектарда.

Етиштирилаётган махсулотларнинг:

- ишлаб чиқариш таннархи;
- тулик таннархи, тижориат таннархи аникланади.

Махсулотнинг тулик ёки тижорат таннархи жами харажатларни (жумладан, сотиш харажатлари билан) етиштирилган ялпи махсулот микдорига ёки сотиладиган махсулот микдорига нисбати билан аникланади.

Кишлок хужалик махсулотлари (ишлар ва хизматлар) нинг хакикий хамда режа таннархлари аникланади. Хакикий таннарх даражаси йил якунидаги маълумотлар ёрдамида ҳисобланади. Режа таннархи эса нормативлар, эришилган маълумотлар асосида аникланиб, «Бизнес режа»да акс эттирилади.

Кишлок хужалигида барча харажатларни амалга ошириш натижасида турли хилдаги асосий, кушимча хамда ёрдамчи махсулотлар олинади. Жумладан, пахтачиликда пахта хомашёси асосий махсулот ҳисобланса, гузапояси кушимча махсулот саналади. Дончиликда дон асосий, сомони (пояси) кушимча махсулотдир. Корамолчиликда гушт, сут асосий, бузук кушимча, гунг эса ёрдамчи махсулот ҳисобланади. Лекин тармокдаги барча харажатлар асосий махсулотни етиштиришга қаратилган бўлади.

Кишлок хужалигида етиштириладиган асосий, кушимча хамда ёрдамчи махсулотларнинг ишлаб чиқариш таннархлари қуйидаги усулларда ҳисобланади:

1. Масалан, дончиликда кушимча махсулотлар белгиланган коэффицентлар ёрдамида асосий махсулотларга айлантрилади. Уларни асосий махсулотларнинг микдорига қушиб, жами ялпи дон махсулотининг шартли микдори аникланади. Шартли махсулот таркибидаги асосий хамда ёрдамчи махсулотларнинг шартли микдори салмоги аникланади. Шундан сунг жами ишлаб чиқариш харажатларидан шартли махсулот салмогига мутаносиб равишдаги салмоги ҳисобланиб, уларнинг умумий суммаси аникланади. Шу аникланган сумма асосий махсулот микдорига тақсимланиб, асосий махсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи аникланади. Шартли ёрдамчи махсулот ҳиссасига тугри келадиган ишлаб чиқариш харажатларини ёрдамчи махсулотнинг хакикий микдорига тақсимлаб, ёрдамчи махсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи аникланади.

Махсулот таннархини хисоблашнинг жахондаги ривожланган мамлакатлар иктисодиётида узини оклаган «Директ-костинг» тизимини Республикамиз кишлок хужалигида ҳам жорий этиш йули танланган.

«Директ-костинг» тизимининг мохияти шундан иборатки, бунда жами харажатлар доимий ва узгарувчан қисмларга ажратилади ва маржинал даромад миқдори аникланади. Ушбу тизимда махсулотлар таннархифакатгина тугри (узгарувчан) харажатлар чегарасида аникланади. Махсулотларни сотишдан келган пул тушуми билан уларнинг харажатлар буйича таннархини такқослаш натижасида хужаликнинг маржинал даромадини аниқлаш мумкин. Маржинал даромаддан доимий харажатларни айириш орқали хужалик махсулот сотиш натижасида олган соф фойда аникланади.

Кишлок хужалигида сарфланган харажатлар усиши билан етиштирилган махсулотлар таннархларининг усиши уртасида узвий боғлиқлик мавжуд. Агар жами ишлаб чиқариш харажатлари 2006-2008 йилларда 3,5 мартага ошган бўлса, дон махсулотлари, пахта хомашёси, сабзавот, полиз махсулотларининг таннархлари 3-3,5 марта ортган. Булар кишлок хужалиги ялпи махсулотининг асосий қисмини ташкил қилади. Шунинг учун ҳам ҳар бир сумни оқилона, мақсадга мувофиқ сарфлашга ҳаракат қилиш, яъни материал, пул ҳамда меҳнат харажатларини тежашга, шу орқали етиштирилдиган махсулотларнинг, бажариладиган иш ва хизматларнинг таннархларини пасайтиришга эришиш лозим. Махсулот таннархини пасайтириш ҳар қандай шароитда ва ҳар қандай ишлаб чиқариш учун қонуний қўлга эга бўлмоғи шарт. Акс ҳолда товар ишлаб чиқариш ҳажминини қўпайтириш имкониятига эга бўлиш мумкин эмас. Пахтачиликда махсулот таннархини пасайтиришга таъсир этувчи омилларни ўч қўруққа бўлишга мумкин:

1. Ялпи махсулот миқдорини қўпайтиришга ижобий таъсир этувчи омиллар. Буларга ҳосилдорликни ошириш, экин майдонлари таркибини белгилаш, етиштириладиган махсулотнинг тула-тўқис сақлаш ва х.к.

2. Ишлаб чиқариш харажатларини тежаш билан боғлиқ бўлган омиллар. Буларга ишлаб чиқаришда ердан ва асосий фондлардан самарали фойдаланиш, ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланиш ва х.к.

3. Ишлаб чиқаришни ташкил этиш билан боғлиқ омиллар. Буларга моддий манфаатдорлик, ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш, ишлаб чиқариш технологияларини такмомиллаштириш билан боғлиқ булган омиллар киради.

Шунингдек, пахтачиликда махсулот таннархини пасайтириш учун қуйидагиларга эътибор бериш керак деб ҳисоблаймиз:

- пахтачилик тармогида мавжуд булган барча ишлаб чиқариш воситаларидан йил давомида тадбиркорлик билан оқилона, самарали фойдаланиб, барча ишларнинг вақтида, сифатли бажарилишини таъминлашга;

- пахтанинг тезпишар ва серхосил навларини яратиш асосида уруғчиликни ривожлантириш;

- харажатларни тежайдиган янги техника ва самарали технологияларни пахта етиштириш жараёнига тадбик этиш асосида ишлаб чиқариш жараёнининг механизациялаштирилганлик, автоматлаштирилганлик даражасини ошириб, жонли меҳнат сарфини қисқартиришга;

- ирригация, мелиорация ва химизация билан боғлиқ булган масалаларнинг сифатли ва самарали ҳал бўлишини таъминлашга;

- пахтачиликда меҳнатни ташкил этишнинг энг самарали шаклларини ва рағбатлантириш тизимини такомиллаштиришга;

- пахтачиликда интенсив технологияни қўллаш асосида ҳосилдорликни оширишга эришиш лозим.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш мумкинки, пахта етиштириш-да ишлаб чиқариш харажатларидан тежамкорлик билан самарали фойдаланиш асосида пахта таннархини пасайтириш мамлакатимизда қабул қилинган инкирозга қарши кураш чораларини муваффақиятли амалга ошириш ҳамда пахтачиликда иқтисодий самарадорликка эришишнинг энг тугри ва ишончли йулидир.

1.3. Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатларини тежаш омилларининг назарий асослари.

Жаҳон инқироzi шароитида фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатларини тежаш муҳим омиллардан биридир. Бу йўналишда бир катор олимлар ва изланувчилар ўз тадқиқотларини олиб боришган. Шу билан биргаликда ўз назарияларини яратишган, ҳамда уни амалиётга тадқиқ қилишган.

Қишлоқ хўжалиги иқтисодиётнинг асосий ва ҳаётий жihatдан муҳим тармоқларидан ҳисобланади. Ўзбекистонда етиштирилаётган асосий турдаги маҳсулотларга пахта, ғалла, сабзовот, полиз ва пилла каби маҳсулотлар киради. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан маҳнатга лаёқатли аҳолининг 40% дан ортиғи шуғулланади, қишлоқда истиқомат қиладиган аҳолининг сони мамлакат аҳолисининг 60 % ни ташкил этади.

Мамлакатимизнинг ишлаб чиқариш ва интеллектуал салоҳиятининг ярми бевосита қишлоқ хўжалиги билан боғлиқдир. Қишлоқ хўжалиги мамлакат саноати учун хом-ашё етказиб бериши билан бирга қишлоқ хўжалигининг ўзи саноат маҳсулотларининг яъни тракторларнинг, автомобиллар, машина-жихозларини ва бошқа шу кабиларнинг йирик истеъмолчисидир.

Қатъий тежамкорлик тизимини жорий этиш, ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархини камайтиришни рағбатлантириш ҳисобидан корхоналарнинг рақобатдошлигини ошириш...

...Шу мақсадда яқинда хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодиётимиздаги етакчи тармоқ ва соҳаларда маҳсулот таннархини камида 20 фоиз туширишга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш борасидаги таклифлари маъқулланганини қайд этиш лозим. Бунинг учун ҳар бир хўжалик юритувчи субъект ўз фаолият йўналиши бўйича таннархни пасайтириш омиллари тўғрисида кенг ва чуқур тасаввурга эга бўлиши лозим.

(Каримов И.А. «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» Т. Ўзбекистон. 2009 й.).

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг “мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишлари”га бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасида таъкидлаганидек: “Дехқон ва фермерларимизнинг мардонавор меҳнати, замонавий агротехнологияларни жорий этиш ҳисобидан 3 миллион 400 минг тоннадан зиёд пахта, мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги тарихида биринчи марта 8 миллион 50 минг тонналик юксак ғалла хирмони бунёд этилди».

“Ўтган даврда бу борада кўрилган чоралар натижасида 1 миллион 700 минг гектар суғориладиган ернинг мелиоратив ҳолати яхшиланди. Бу жами экин экиладиган майдонларнинг ярмидан зиёди демакдир. Ана шундай ишлар туфайли сизот сувлари энг оғир даражада, яъни, 2 метргача юзада жойлашган ерлар қарийб 500 минг гектарга ёки учдан бирига камайди, кучли ва ўртача шўрланган ерлар эса 100 минг гектарга ёки 12 фоизга қисқарди. Мелиорация тадбирлари амалга оширилган экин майдонларида пахта ҳосилдорлиги гектарига ўртача 2-3 центнер, бошоқли дон экинлари бўйича эса 3-4 центнерга ошгани бу борада эришган энг муҳим натижамиздир».

“Қишлоқ хўжалигини таркибий ўзгартириш ҳақида сўз юритганда, аввало, пахта экиладиган ерларни оптималлаштириш ва бошоқли дон экинлари, сабзавотчилик, боғдорчилик, узумчилик учун ажратилган майдонларни кенгайтириш ҳисобидан экин майдонлари таркибида ўзгаришлар амалга оширилганини қайд этиш жоиз.

Масалан, Андижон, Косонсой, Чортоқ, Ўрта Чирчиқ, Ўзбекистон ва Бувайда туманларида пахта экин майдонлари қисман қисқартирилди, Асака, Янгийўл ва Жомбой туманларида пахта экишдан бутунлай воз кечилди. Шу асосда пахтадан бўшаган 30 минг гектардан ортиқ суғориладиган ерда дон экинлари, сабзавот, картошка етиштириш йўлга қўйилди, боғ ва узумзорлар

барпо этилди. Натижада 2012-2014 йилларда пахта етиштириш ҳажми сақланган ҳолда, сабзаёт етиштириш 16,3 фоиз, полиз экинлари 16,6 ва мева етиштириш қарийб 21 фоизга ўсди”.

“Янги боғ ва узумзорлар барпо этиш борасида амалга оширилаётган ишларга алоҳида тўхталиб ўтмоқчиман.

2010-2014 йиллар давомида қарийб 50 минг гектар майдонда янги боғлар, жумладан, 14 минг гектардан ортиқ майдонда интенсив боғлар, 23 минг гектарда узумзорлар яратилди. Интенсив боғлар ташкил этиш учун Польша, Сербия ва бошқа мамлакатлардан 6 миллиондан зиёд кўчат олиб келинди.

Бундай боғларнинг кўплаб афзалликларга эга экани бугунги кунда амалда намоён бўлмоқда. Мисол учун, оддий мевали дарахт экилганидан бошлаб дастлабки ҳосилини бергунига қадар одатда 4-5 йил ўтади. Интенсив боғдорчиликда эса дарахт иккинчи-учинчи йилдаёқ ҳосилга киради. 2011 йилда яратилган боғларнинг ҳар гектаридан 2014 йилнинг ўзида ўртача 300 центнердан ҳосил олингани ва ҳосилдорлик йил сайин кўпайиб бораётгани буни тасдиқлайди».

Президентимиз И.А.Каримов фермер хўжаликларини барқарор ривожлантиришга алоҳида аҳамият бериб таъкидлайди «Рухсатингиз билан, мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган ўзгаришларга алоҳида тўхталмоқчиман.

Аввало, қуйидаги рақамларга эътиборингизни қаратмоқчиман. 2013 йилда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 2000 йилга нисбатан 2,3 баробар кўпайди. Фақат ўтган йилнинг ўзида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш 6,8 фоизга, жумладан, деҳқончилик – 6,4 фоизга, чорвачилик – 7,4 фоизга ўсди.

Айтиш керакки, изчил юқори ўсиш суръатлари билан бирга, ялпи ички маҳсулотнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари улушининг камайиш тенденцияси кузатилмоқда. Масалан, 2000 йилда бу борадаги

кўрсаткич 30,1 фоизни ташкил этган бўлса, 2013 йилда фақатгина 16,8 фоизни ташкил этди.

Буни авваламбор иқтисодиётимизда амалга оширилаётган чуқур таркибий ўзгаришларнинг, мамлакатимиз бир пайтлардаги аграр республикадан босқичма-босқич равишда саноати ривожланган замонавий давлатга айланиб бораётганининг яққол тасдиғи сифатида қабул қилишимиз даркор.» *(И.А. Каримов “2014 йил юкори усиш суратлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, узини оклаган ислохатлар стратегиясини изчил давом эттириш йили булади” . Ҳалқ сўзи. 19. 01. 2014 йил).*

«Қишлоқ хўжалигининг ўзида кенг кўламли ўзгаришлар ва сифат жиҳатдан янгиланишлар юз бермоқда.

Юртимизда экин майдонларини оптималлаштириш ва қишлоқ хўжалиги экинларини районлаштириш борасида ҳар томонлама пухта ўйланган сиёсат олиб борилаётгани энг муҳим хомашё ва экспортбоп маҳсулот бўлмиш пахта етиштиришнинг нисбатан барқарор ҳажмини сақлаган ҳолда, бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришни бир неча баробар кўпайтириш имконини берди. Энг муҳими, халқимизни озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўлиқ таъминлашга замин туғдирди, керак бўлса, уларни чет мамлакатларга экспорт қилишга имкон бермоқда. Хусусан, ғалла етиштириш 2000 йилга нисбатан 2 баробар, картошка – 3,1 марта, сабзавот – 3,2 баробар, узум – 2 марта, гўшт ва сут – 2,1 карра, тухум – 3,4 баробар ошди.

Ўтган 2013 йилда миришкор деҳқон ва фермерларимизнинг фидокорона меҳнати билан мисли кўрилмаган натижаларга эришилди – 7 миллион 800 минг тонна ғалла, 8 миллион 400 минг тонна сабзавот етиштирилди. Мамлакатимизнинг улкан хирмонига 3 миллион 360 минг тоннадан ортиқ пахта хомашёси етказиб берилди.» *(И.А. Каримов “2014 йил юкори усиш суратлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, узини оклаган ислохатлар стратегиясини изчил давом эттириш йили булади” . Ҳалқ сўзи. 19. 01. 2014 йил).*

«Қишлоқларимиз ҳаётида юксак натижаларга эришишда, аввало, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этишнинг асосий шакли сифатида фермерликни йўлга қўйганимиз ва унинг ривожини учун кенг имкониятлар очиб берганимиз ҳал қилувчи роль ўйнади.

Бугунги фермер хўжаликлари самарали фаолият юритиш учун ўз ихтиёрида ижара асосидаги етарлича экин майдонларига эга бўлган, юксак самарали замонавий техника билан таъминланган, илғор технологияларни пухта эгаллаган йирик хўжаликлардир. Мухтасар айтганда, улар қишлоқларимизнинг таянч устунидир.

Кўп тармоқли фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш билан бирга, уларни чуқур қайта ишлаш, қурилиш ишларини амалга ошириш ва қишлоқ аҳолисига хизмат кўрсатиш каби йўналишларда самарали фаолият кўрсатмоқда ва ўз истикболини топмоқда. Бугунги кунда мамлакатимизда бундай фермер хўжаликларининг сони 18 мингдан зиёдни ташкил этмоқда.» *(И.А. Каримов “2014 йил юкори узиш суратлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, узини оклаган ислохатлар стратегиясини изчил давом эттириш йили булади” . Ҳалқ сўзи. 19. 01. 2014 йил).*

«Юртимизда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг келажаги ҳақида гапирганда, ер ва сув ресурслари бўйича имкониятларимиз чекланганини ҳисобга олиб, бу борада ягона тўғри йўл – қишлоқ хўжалигини интенсив асосда ривожлантириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини тубдан яхшилаш, селекция ишларини чуқурлаштириш, юксак самарали замонавий агротехнологияларни жорий этиш ва сувдан оқилона фойдаланиш, энг муҳими – деҳқон ва фермерларнинг дарди билан яшаш, десам, ўйлайманки, барчангиз менинг фикримга қўшиласиз.

Фақат ерга меҳр, унинг унумдорлигини ошириш ва биринчи навбатда деҳқон ва фермерга доимий эътибор, уларнинг манфаати ҳақида ғамхўрлик қилиш – бу қишлоқни ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ривожлантириш бўйича биз танлаган йўлдир».

«2008 йилдан бошлаб мамлакатимизда қарийб 1 миллион 500 минг гектар суғориладиган ернинг мелиоратив ҳолати яхшиланди, ер ости сувлари юқори бўлган майдонлар 415 минг гектарга ёки салкам 10 фоизга қисқарди, кучли ва ўртача шўрланган майдонлар 113 минг гектарга камайди.

Хабарингиз бор, ўтган йили 2013-2017 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш бўйича комплекс чора-тадбирлар давлат дастурини қабул қилдик. Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ҳокимликлари, барча манфаатдор идоралар, Фермерлар кенгаши ва авваламбор фермер хўжаликларининг ўзи ушбу дастурда кўзда тутилган чора-тадбирларнинг сўзсиз бажарилишини таъминлаши даркор». (И.А. Каримов “2014 йил юқори усиш суратлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, узини оклаган ислохатлар стратегиясини изчил давом эттириш йили булади” . Ҳалқ сўзи. 19. 01. 2014 йил).

Президентимиз И.А.Каримов фермер хўжаликларини барқарор ривожлантиришга алоҳида аҳамият бериб таъкидлайди «Модомики, фермерлик қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг самарали усули экан, бу ҳаракатга кенг йул очиб бериш, фермерларни мулк эгасига айлантириш, маъсулиятини ошириш, ерни уларга 50-100 йиллик муддатга ижарага бериш, ҳисоб-китоб ишларини тугри йулга қуйиш орқали бу мақсадга эришиш мумкин. Шуларнинг ҳаммасини инобатга оладиган бўлган, биз фермер хўжаликларини, таъбир жоиз бўлса, бамисоли ёш боладек асраб-авайлаб тарбиялашимиз лозим» (И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик таракқиётининг янги босқичида. Т.Ўзбекистон-2005 йил. 72-73-бетлар).

Президентимиз И.А.Каримов фермерлик ҳаракатини ривожлантириш зарурлигини қуйидагича асослайди «...қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида фермер хўжаликларини ривожлантиришнинг аҳамияти нечоғли катта экани ни яна бир бор таъкидлаш жоиз, деб биламан. Кегинги йиллар тажрибаси

фермер хужаликларининг ширкатларга нисбатан анча юкори рентабелли булиши ва зарар курмай фаолият юритишни яккол тасдиклайди» (И.А.Каримов Узбекистон демократик тараккиётининг янги боскичида .Т. Узбекистон -2003 йил. 57-бет).

Б.Т.Салимов, Б.Б.Беркинов ва бошқаларнинг билдирган фикр-мулохазаларига кўра «Самарали хўжалик юритиш рақобатли бозор мухитида хўжаликнинг яшовчанлиги ва тараккиётини белгилаб берувчи энг асосий омиллардан бири хисобланади. Шу билан бирга ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиладиган ресурслар чекланган характерга эга бўлиб, бу ҳолат улардан им кони борица унумли, самарали фойдаланишни талаб этади» (Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди. Ўқув қўланма. Тошкент 2004 й. 134 бет).

Р.С.Азимов иқтисодиётни эркинлаштиришнинг мохияти ва вазифаларини куйидагича асослайди. «...бу жараён барқарор иқтисодий усишга ва чекланган ресурслардан оқилона фойдаланишга тугридан-тугри таъсир курсатади. Шу Билан бирга эркинлаштириш инвестиция манбаларини фаоллаштириш, ишлаб чиқарувчилар даромадларининг ортиши, экспортга йуналтирилган махсулотлар ҳажмини купайтириш, рақобатни кучайтириш, меҳнат унумдаорлигини ошириш, кишлоқ хужалигида ерга, мулкка, етиштирилаётган махсулотга эркин баҳо белгилаш ва эркин сотишга имконият яратиш орқали ҳақиқий мулкдорлар синфини мужассамлаштириш, буюджет маблағларидан оқилона фойдаланишга имкон яратади. Ва нихоят, буларнинг натижасида аҳолининг турмуш даражаси ни ошиб бориши таъминланади» (Р.С.Азимов. Республикада иқтисодиётни эркинлаштиришнинг давлат томонидан тартибга солиш механизими: муаммолар ва уларни ҳал этиш йуллари. Аграр ислохатларни янада чуқурлаштириш муаммолари. Т, 2002 йил. 86-бет).

Б.Рузметов, А. Бектурдиев махсулот таннархини пасайтиришни куйидагича асослайди ..ишлаб чиқариш харажатларининг ҳисоб объектларини тўғри белгилаш харажатларни тегишли махсулот таннархига олиб

бориш ва махсулот таннархини тўғри ҳисоблашда муҳим аҳамиятга эга. (Таннарх калькуляцияси Тошкент «Иқтисод-молия» 2006 йил ўқув қўллан)

Иқтисодий моҳиятига кўра, бир хил ҳаражатлар ҳаражат элементларини, бир нечта ҳаражат элементлари ҳаражат моддаларини ташкил этади. Демак, ҳаражат моддалари ҳаражат элементларига нисбатан кенгрокдир (А.Абдуғаниев. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. –Т.:2010).

2004 йил 26 августда қабул қилинган фермер хужалиги туғрисидаги қонуннинг (янги таҳрири) 3-моддасида фермерхужалигига қуйидагича тариф берилган. «Фермер хужалиги ижарага берилган ер участкасидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хужалиги товар ишлаб чиқариш билан шугулланувчи, мустақил хужулик юритувчи субъектдир».(Ўзбекистон Республикасининг Фермер хужалиги туғрисидаги қонуни.Янги таҳрири. Т.Ўзбекистон.2004).

О.Олимжонов ва бошқалар фермерлик фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий асосларига алоҳида тухталишиб қуйидаги фикрларни билдиришган «Фермер хужаликлари фаолиятларининг ҳуқуқий асослари бўлиб 1998 йил апрел ойида қабул қилинган Ер кодекси, 2004 йил август ойида қучга қирган янги таҳрирдаги фермер хужалиги туғрисидаги қонун ва бошқа қонун ости ҳужжатлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари асосида тасдиқланган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар, шунингдек фермер хужалигининг Устави ҳисобланади» (Фермерлик фаолиятининг ҳуқуқий ва молиявий асослари. Тошкент. Унверситет. 2005 й).

А.А.Абдуллаев, Б.С.Рахмоноваларни Андижон вилоятида пахта-ғалла йўналишида фаолият кўрсатаётган фермер хўжаликларини йириклаштириш жараёнини таҳлил этишиб бу соҳадаги ишларни уларнинг очиқ майдонлари оптимал даражага етказилгунга қадр давом эттирилишини мақсадга мувофиқ деб топишади (Фермер хўжалигининг техник-технологик мустақиллигини таъминлашнинг долзарб масалалари. Республика илмий-амалий анжумани материллари. АМИИ. Андижон – 2009 й 175-180 бетлар).

А.А.Абдуллаев ва бошқаларнинг асослашларига кура бозор иктисодиётига утиш шароитида вужудга келган хужалик юритиш шаклларида истикболда асосан фермер хужаликлари сакланиб қолади (Фермер хужаликларини ривожлантириш истикболлари. Республика илмий-амалий анжуманининг мақолалар туплами. АКХИ. Андижон 2007 йил. 43-45-бетлар).

А.А.Абдуллаев, Х.Х.Комолов, О.А.Шерматовларнинг таъкидлашлари ча аграр ислохотларни чуқурлаштиришнинг «...учинчи босқичининг провард мақсади, олдин фермер хужаликларини қишлоқ хужалиғи маҳсулотларини ишлаб чиқарадиган асосий хужалик юритиш шаклига, истикболда эса ягона шаклга айлантиришдир» (Қишлоқ хужалиғини барқарор ривожлантиришнинг муҳим таркибий ўзгаришлари. Халқаро илмий-амалий анжуманининг мақолалар туплами. БИИТИ. Тошкент 2003 йил. 338-бет).

Қишлоқда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш масалалари А.А.Абдуллаев, Н.С.Махмудов, З.О.Абдуллаев томонидан урганилди (Қишлоқда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш истикболлари. Республика илмий-амалий анжуманининг мақолалар туплами. АКХИ. Андижон 2006 йил. 324-326-бетлар).

О.З.Зокиров. А.А.Абдуллаев. Н.С.Махмудовларнинг асослашлари ча «Фермер хужалиғининг иктисодий самарадорлигини белгиловчи асосий иктисодий курсаткич сарфланган бир сумлик ишдаб чиқариш харажатлари эвазига олинган фойда билан аниқланади» (Фермер хужаликларини ташкил этиш ва уларнинг иктисодий самарадорлигини ошириш масалалари. Республика илмий-амалий анжуманининг мақолалар туплами. АКХИ. Андижон 2006 йил. 327-бетлар).

А.А.Абдуллаев. О.А.Шерматов. Г.М.Шодмоновларнинг курсатишлари ча «Ортиқча иш қучини қишлоқ хужалиғи ишлаб чиқаришидан сиқиб чиқарилиши қонуниятли жараён бўлиб, у аграр соҳадаги ходимлар сони ўзини меъёрий даражасига етгунга қадар давом этади» (Қишлоқ хужалиғи қорхоналарини қайта ташкил этишнинг аҳолии бандлиғига таъсири. Респуб

лика илмий-амалий анжуманининг маколалар туплами. АКХИ. Андижон 2003 йил. 145-бетлар).

Фермер хужаликларини иктисодий самарадорлигини ошириш масалалари А.А.Абдуллаев. Х.Х.Комолов ва бошқалар томонидан урганилди. (Фермер хужаликларини иктисодий самарадорлигини ошириш нинг айрим масалалари. Республика илмий-амалий анжуманининг маколалар туплами. АКХИ. Андижон 2003 йил. 263-266-бетлар).

О.А.Шерматовнинг асослашича «пахтачилик иктисодий самарадорлиги асосан натурал, киймат ва тулдирувчи (нисбий) характердаги курсаткичлар тизими оркали аникланади. Иктисодий самарадорлик курсаткичларини узаро узвий боғликлиги пахтачилик иктисодий самарадорлигини баҳолашда курсаткичлар тизимидан комплекс фойдаланиш заруриятини асослайди» (Иктисодий эркинлаштириш шароитда пахтачиликни ривожлантириш ва иктисодий самарадорлигини ошириш йуллари. и.ф.н. илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. Тошкент 2006 йил 8-бет).

А.А.Абдуллаев. О.А.Шерматовлар кишлоқ хужалигини жадал ривожлантириш жараёнида ерни тутган урни ва ахамиятига алоҳида тухталиб бун куйидагича тарифлашади « Кишлоқ хужалигини жадал ривожлантириш назарияси ернинг бирламчи кишлоқ хужалиги махсулотларини ишлаб чиқариш жараёнида тутган урни ва ахамиятига асосланади. Ер кишлоқ хужалигида ишлаб чиқаришнинг алмаштириб булмайдиган, доимий ва асосий воситаси бўлиб ҳисобланади» (Фермер хужалигини жадал ривожлантириш кишлоқ хужалиги барқарорлигини таъминлашнинг ҳал қилувчи омилдир. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. АМИИ. Андижон 2009 йил 171-бет).

Бозорбой Бекмуродовни « Сирдарё вилоятининг Сайхунобод туманидаги Абдулло Мамасодиқов бошлиқ "Улуғбек-Камола" фермер хўжалиги аъзолари андижонлик илғор пахтакорлар тажрибасига амал қилиб, ташландиқ, кўп йилдан буён фойдаланилмаётган эски боғ ўрнидаги майдонларда магнит сувини бу йил биринчи бор қўллаб кўргандилар. Натижа

эса кутилганидан ҳам зиёда бўлди: фермер хўжалиги аъзолари 40 гектар майдондан биринчи теримнинг ўзида режадаги 118 тонна ўрнига 165 тонна биринчи навли пахта топширишди. Иккинчи теримда эса яна гектаридан 4 центнердан пахта териб олиб, ялпи ҳосилдорликни 45 центнерга етказишди. ("Қишлоқ ҳаёти" газетасининг 2010 йил 29 октябр сони)

Қобилжон Аскаронни таъкидлашича "Сифат" марказининг вилоятдаги ҳудудий лабораторияси раҳбари Алишер Курбонов раҳбарлигида 2009 йилда магнит ёрдамида суғорилган ғўза пахтаси навлари бўйича айрим намуналари ўрганилган эди. Саноат асосида қайта ишланган пахта хом ашёсидан олинган тола таҳлили халқаро андозалар бўйича лаборатория таҳлиliga берилди. Ливерпуль биржаси талабига жавоб берадиган андоза бўйича "Сарватманд" фермер хўжалигида ўтказилган тажриба асосида етиштирилган пахта толаси технологик жараёнидаги 10 та параметрнинг аксарият талабларидан юқори бўлди. ("Қишлоқ ҳаёти" газетасининг 2011 йил 18 март сони).

Н. Аллабергановни асослашича "Республика шароитида суғориладиган майдонлардан самарали фойдаланиш ва уларнинг ҳосилдорлигини оширишнинг муҳим омилларидан бири ушбу ерларда қулай мелеоратив ҳолатини таъминлашдан иборатдир". (Ерларни мелеоратив ҳолатини яхшилаш Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали 2011 йил 2сон 8 бет)

Б.А. Сулаймоновнинг «Зироатчиликка янги назар» мақоласида Пахта ҳосилдорлиги тажриба олиб борилган далаларда 3-5,3 центнергача ортиган. Бир гектар ҳисобига шунча ҳосилнинг қўшилиши катта муваффақият демакдир. Худди шундай ҳолат ғаллачиликда ҳам мавжудки, илмий-тадқиқот ишларининг замирида иқтисодий натижа яққол кўриниб турибди. Айни вақтда суғориш учун сарфланаётган сув сарфида ҳам тежамкорлик мавжуд. (Б.Йўлчиев. Ғалла ва ғўза парваришида ноанъанавий усуллар..«Andijon nashriyot-matbaa» МЧЖ, 2012 йил. 55 бет.)

**2-БОБ. Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалиги
фаолиятида ишлаб чиқариш харажатларидан
фойдаланиш ҳолати ва таҳлили.**

**2.1. Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер
хўжалигининг жойлашган ўрни ва таснифи.**

Фермер хўжаликларини иқтисодий жихатдан ривожлантиришнинг асосий йўли уларни баркарор ривожлантириш асосида иқтисодий самарадорлигини кескин ошириш ҳисобланади. Мамлакатимизда фермер хўжаликларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, улар ривожланишига ва самарадорлигини оширишга катта эътибор берилмоқда.

Бугунги кунда республикаимиз иқтисодиётининг деярли барча тармоқ ва соҳаларида ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик жихатдан қайта жиҳозлаш тадбирларининг кенг қўламда амалга оширилиши рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайтирмоқда. Бироқ, бу борадаги жиддий муаммо – айрим маҳсулотларимиз, жумладан кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархининг юқори даражада қолаётганлиги уларнинг рақобатдошлигига салбий таъсир кўрсатмоқда. Маҳсулот таннархини камайтириш ва иқтисодий самарадорликни ошириш, ҳосил миқдорини янада кўпайтириш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан биридир.

Фермер хўжаликларининг маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнидаги иқтисодий самарадорлиги кўп жихатдан хўжаликнинг маъмурий-худудий жойлашуви, тупроғининг таркиби, сув билан таъминланганлик даражаси ва табиий иқлим шароитларига бевосита боғлиқдир.

Амалга оширилган тадбирлар қаторида ишлаб чиқариш харажатларини тежаш бўйича давлат томонидан қабул қилинган дастурларни ишлаб чиқаришга жорий қилишга алоҳида эътибор қаратилган.

Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалиги 2011 йил 20 ноябрда туман ҳокимлигини 1209-К сонли қарори асосида 24,5 гектар билан ташкил этилди. Фермер хўжалиги туман ҳокимлигидан рўйхатдан ўтказилган

пайтдан бошлаб юридик шахс макomini олган ва ўз номидан шартномалар тузиш, мулкый жавобгарликни ўз зиммасига олган.

Фермер хўжалигига ер участкалар 49 йил муддатга ижара шаклида фойдаланиш учун берилди.

« Баркамол Сардорбек » фермер хўжалиги Андижон вилояти Асака тумани Наврўз массивида жойлашган.

« Баркамол Сардорбек » фермер хўжалиги қулай шарт-шароитга эга бўлган, аҳоли пунктига яқин жойлашган, оқава сув билан таъминланган, ўртача тупроқ унумдорлигига эга бўлган, текисликда жойлашган ўртача фермер хўжаликлар қаторига киради.

Хулоса қилиб айтганда, фермер хўжалигининг жойлашган ўрни қулай бўлиб, келажакда бу имкониятлардан самарали фойдаланиш мумкин.

« Баркамол Сардорбек » фермер хўжалигини об-ҳаво ва иқлим шарт-шароитикескин континентал (ўзгарувчан) бўлиб, ёз кунлари иссиқ, қиш кунлари эса совуқдир. Ёз фаслида ҳаво ҳарорати +36 +40 даражагача кўтарилса, қиш фаслида -14 -15 даражагача пасайиши мумкин. Йиллик ёғин миқдори талаб даражасида бўлмаганлиги сабабли суғориб деҳқончилик қилинади. Хўжаликаги ўртача кунлик ҳарорат 18 градусга ва намлик 22,0 миллиметрга тенг.

Асака туманидаги « Баркамол Сардорбек » фермер хўжалиги ўзини иқтисодий муносабатларини олиб боришда асосан тумандаги Дон маҳсулотлари қабул қилиш шаҳобчаси, туман ОАЖ МТПси, туман Узқишлоқхўжалик-кимё ташкилоти, туман Пиллакашлик корхонаси, туман Ёнилги мойлаш материалларини тарқатиш нефтибазаси, Ўсимликларни кимёвий ва биологик ҳимоя қилиш ташкилоти, Сув истеъмолчилари уюшмаси, шу билан биргаликда тумандаги молиявий институтлар бўлмиш банк, молия, солиқ, суғурта ва бошқалар билан олиб бормокда.

Фермер хўжалиги вилоят марказидан 7 километр, туман марказидан 2 километр узоқликда жойлашган. Дон маҳсулотларини қабул қилиш шаҳобчасидан 3 километр узоқликда, Асака туман ОАЖ ММТПсидан 3

километр, Ўзқишлоқхўжаликкимё ташкилотидан 0,5 километр, Асака туман нефтибазасига қарашли шахобчасидан 0,5 километр шунинг билан биргаликда пиллакашлик корхонасидан 1 километр узокликда жойлашган.

« Баркамол Сардорбек » фермер хўжалиги ғарб ва шимол томонидан Зокиров Аваз фермер хўжалиги билан, жануб томонидан “Кунгирот саховати” фермер хўжалиги билан, шарқ томонидан Асака Унгут обод фермер билан хўжалиги билан чегарадош.

“ Баркамол Сардорбек ” фермер хўжалигига узок муддатга фойдаланиш учун берилган ер участкалари сув билан таъминланган; эскитдан суғориб келинадиган, ўртача маданийлаштирилган, ўртача эрозияга учраган, сизот сувлари 3-4 метр чуқурликда жойлашган, тупроқ банитети 66 баллга тенг бўлган сервитутлари йўқ ерлар таркибидан иборат.

“ Баркамол Сардорбек ” фермер хўжалигига 1та контурдан иборат бўлган 24,5 гектар ерни узок муддатга фойдаланиш учун давлат томонидан ижарага берилган.

1-жадвал

Асака туманидаги « Баркамол Сардорбек » фермер хўжалиги ижарага олинган ер участкаларини умумий ҳолати

Номи	Майдон (га)	Номи	Майдон (га)
Сувли хайдаладиган	24,5	Томорқа ерлари	-
Лалми хайдаладиган	-	Ихота дарахтлар	-
Боғлар	-	Сувостидаги ерлар	0,1
Узумзорлар	-	Йўллар, уватлар	-
Тутзорлар	0,1	Қурилиш билан банд ерлар	-
Пичанзорлар	-	Бошқа ерлар	-
Бўз ерлари	-	Мелиоратив қурилиш ҳолатидаги ерлар	-
Ййлов ерлари	-	Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган бошқа ерлар	-

Манба: Асака туманидаги Кадастр бўлими маълумотларига асосан.

Ажратилган ер участкалари 0,1 гектари баланд танали тутлар кўринишида; 0,1 гектари йўллар; 1,0 фоизи экин майдони кўринишида фойдаланиб келинган. Хўжаликни экин майдонини 7 гектарига пиёз экини ва 17,3 гектарига буғдой экини экиб келган.

Хўжаликни ер участкалари 1 та контурдан иборат, шундан 1таси экин экиладиган контурлар ҳисобланади, тупроқ унумдорлиги 66 балга тенг.

Хўжаликни экин майдонининг ҳажми ва контурлар сони, техника воситаларидан, меҳнат ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш ҳамда янги технологияларни жорий этиш имкониятларини яратиб беради.

Асака туманидаги “ Баркамол Сардорбек ” фермер хўжалик ерларида сизот сувлари 3-4 метр чуқурликда жойлашган. Хўжалик тупроқлари типик бўз тупроқдан иборат бўлиб, тупроқда 1,6-1,8 фоизгача чиринди ва 0,1-0,2 фоизгача азот борлиги билан ҳарактерланади. Тупроқдаги чиринди миқдори ўртача.

Асака туманидаги “ Баркамол Сардорбек » фермер хўжалигида ер участкаси дан фойдаланиш ҳолати ҳам юқори даражада бўлиб йилдан-йилга пиёз ва буғдой ҳосилдорлиги ортиб бормоқда.

Экинлардан юқори ҳосил олиш учун минерал ўғитлардан фойдаланиш зарур. Шундан келиб чиқиб, ҳар бир гектар ҳисобига соф ҳолда азотли ўғитни 160-200 кгни; фосфорли ўғити 170-190 кгни; калий ўғитни 70-95 кгни ва органик ўғит солиш меъёри 15-20 тоннани ташқил этади.

Асака туманидаги “ Баркамол Сардорбек » фермер хўжалиги сабзаёт ва ғалла етиштиришга ихтисослашган. Хўжалик ўз фаолиятини узоқ ва қисқа муддатга олган кредит ҳисобига олиб бормоқда. Қисқа ва узоқ муддатли кредитларни йиллик даромад ҳисобига ёпиб келмоқда. Хўжалик ўртача рентабеллик даражасига эга.

Асака туманидаги “ Баркамол Сардорбек » фермер хўжалиги 2014 йили жами 160327,2 минг сўмлик ҳаражат сарфлаб, 218705,3 минг сўмлик ялпи маҳсулот ва 28378,1 минг сўмлик фойда олишга ва 36,4 фоизли рентабелликка эришган.

Асака туманидаги “ Баркамол Сардорбек » фермер хўжалигида маҳсулот етиштиришдан олинган фойда ва ишлаб чиқариш рентабеллигини ўзгариши.

Т/р	Йиллар	Пул даромади, минг сўм	Жами ҳаражат, минг сўм	Фойда, минг сўм	Рентабеллик, %
1	2012	311157,6	232753,8	78403,8	33,7
2	2013	226065,7	168301,2	57764,5	34,3
3	2014	218705,3	160327,2	58378,1	36,4

Манба: Асака туманидаги « Баркамол Сардорбек » фермер хўжалигини маълумотларидан

Асака туманидаги “ Баркамол Сардорбек ” фермер хўжалигида 2014 йили жами 10 аъзо бўлиб, шундан 1 нафари доимий ва 9 таси шартнома асосида ишлаётган аъзолар бўлиб, ишлаб чиқариш бўйича иш тажрибалари талаб даражасида, лекин уларни касбий тайёргарлиги ва маълумоти тўғрисида бундай хулосага келиш мумкин эмас. Хўжалик аъзолари ичида 1 таси олий, 6 таси махсус ўрта ва 3 таси ўрта маълумотга эга.

Хўжалик аъзолари ичида турли касб эгалари мавжуд, ўлар ичида иқтисодчи, бухгалтер, механизатор, чевар, хамшира, тарбиячи ва бир қанча бошқа касб эгалари мавжуд. Хўжалик аъзоларини ўртача ёши 34 ёшга тенг.

Хўжаликни доимий ходимларидан ташқари, барчаси 1 йиллик меҳнат шартномасига асосан фаолият кўрсатишиб келмоқда. Фермер хўжалигида фаолият кўрсатиб келаётган ходимларнинг 60 фоизи ўрта махсус маълумотли ва 30 фоизи умумий ўрта маълумотлиларни ташкил этади.

Юқоридаги келтирилган маълумотлар фермер хўжалиги таркибини ҳали талаб даражасидан анча паст эканлигини асослайди. Шунинг учун хўжалик раҳбарияти ишчиларни касбий тайёргарликка ва ишлаб чиқариш тажрибасига эга бўлган ходимлар ҳиссасини кескин ошириш чора-тадбирларини кўриши лозим.

**Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигининг аъзолари
ва уларнинг таркиби тўғрисида маълумот**

т/р	Аъзоларнинг исми ва шарифи	Туғилган йили	Маълу моти	Касби	Иш стажи	Бошлиққа аълокаси
1	Косимов Ж	1983	олий	ф/х бош.	8	Ўзи
2	Тождидинов Р	1968	олий	хисобчи	25	Маҳ-дош
3	Нурматов Р	1974	м/ўрта	сувчи	21	Маҳ-дош
4	Асранов Б	1975	м/ўрта	сувчи	20	Маҳ-дош
5	Шухратов В	1976	м/ўрта	сувчи	19	Маҳ-дош
6	Шамсиев Д	1977	м/ўрта	сувчи	18	Маҳ-дош
7	Тоҳиров З	1972	м/ўрта	сувчи	23	Маҳ-дош
8	Жўраев О	1972	ўрта	сувчи	23	Маҳ-дош
9	Жўрабоев Ч	1970	ўрта	сувчи	25	Маҳ-дош
10	Хасанов Х	1969	ўрта	сувчи	24	Маҳ-дош

Мавжуд аъзоларни 6 таси пиёз етиштиришда, 4 таси буғдой етиштиришда фаолият кўрсатиб келишмоқда.

Мавсумда механизаторларга ва сувчиларга ҳар ойда 250-230 минг сўмдан, гектарчиларга 200 минг сўмдан иш ҳақи тўлаб борилади. Иш ҳақи нақд пул ва маҳсулот кўринишида тўланади. Бундан ташқари фермер хўжалиги томонидан ишчиларга буғдой сомони, ғўзапоя берилади ва буғдойдан бўшаган майдонларда бирор бир экин экиб олиш учун ер ажратиб берилади.

Фермер хўжалик фаолиятини хўжалик раҳбари орқали бошқариб борилади. Фермер хўжалиги раҳбари Косимов Жаҳонгир 1983 йилда таваллуд топган, маълумоти олий, 2005 йилда Тошкент аграр университетини тамомлаган.

Косимов Жаҳонгир 2012 йилдан бошлаб Асака туманидаги “ Баркамол Сардорбек ” фермер хўжалиги бошлиғи вазифасини бажариб келмоқда. Жами иш стажи 8 йил бўлиб, қишлоқ хўжалигида 8 йилдан буён ишлайди.

Фермер хўжалиги Асака тумандаги Агробанкда ҳисоб рақамини очган бўлиб, банк х/р 20208000904571852001, МФО 00062, солиқ тўловчи-нинг

ИНН 300161149 билан ўзини ҳисоб-китоб операцияларини амалга ошириб келмоқда.

«Баркамол Сардорбек» фермер хўжалиги «Акабек-Мироб» СИУсига аъзо бўлган. «Акабек-Мироб» СИУси хўжаликни деҳқончилик ишларини олиб боришда Катта Фарғона канали тизимига қарашли Миришкор сув иншоатидан фойдаланиб экинларга оқава сув билан таъминлаб беради. Айрим ҳолларда хўжалик насослардан ҳам фойдаланиб келади.

Хўжаликда 1 гектар буғдой майдони учун 800 м/куб сув сарфлаган.

«Баркамол Сардорбек» фермер хўжалиги «Фермер хўжаликлар тўғрисида»ги қонунга, туман ҳокимлигининг қарорига, туман ҳокимлиги томонидан тасдиқланган Низомга, Бизнес режага ҳамда туман ҳокимлигининг «Кадастр» бўлими томонидан берилган далолатномага асосан ташкил этилган. Хўжалик фаолияти давлат томонидан чиқарилган қонунларга, қарорларга, фармонларига ва тегишли меъёрий ҳужжатларга асосан амалга ошириб келинмоқда.

«Баркамол Сардорбек» фермер хўжалигининг Низом фонди 21,1 млн сўмни ташкил қилади. Фермер хўжалиги ўзига қарашли хўжалик иморатлари, ишлаб чиқариш воситалари, экинзорлари, пул маблағлари ва бошқа мулкларини эгаси ҳисобланади. Фермер хўжалигини пул даромади маҳсулот сотиш ва хизмат кўрсатиш, қимматли қоғозлардан олинган дивидент ҳисобига шаклланади.

Олган пул даромаддан ҳаражатларни қоплаш, иш ҳақи тўлаш, турли ажратмаларни ажратиш, кредит ва устамаларни тўлаш, янги техника ва технологияларни харид қилишга ишлатади.

Хўжалик ўзини иқтисодий муносабатларини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамсининг 4 сентябр 2003 йилдаги «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида шартномавий муносабатларни такомиллаштиришнинг жавобгарлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 383-сонли қарорига мувофиқ олиб бормоқда. Ушбу қарорга мувофиқ хўжалик давлат буюртмаси бўйича пахта, ғалла ва пилла сотиш қонтракция шартномасини тузган.

Бундан ташқари Андижон туманининг МТП ОАЖ ташкилоти билан қишлоқ хўжалик ишларини механизация воситалари билан бажариб бериш; «Қишлоқхўжаликкимё» ОАЖ туман шаҳобчаси билан хўжалик экинларини ўғитлашда минерал ўғитларни етказиб бериш; туман нефти базасига қарашли Ёнилғи-мойлаш материалларини тарқатувчи шаҳобча орқали, хўжаликда қишлоқ хўжалик экинларни етиштиришда бажариладиган механизация ишларини ёнилғи-мойлаш материаллари билан таъминлаш; хўжалик экинларини хашорат ва зарар кунандалардан ҳимоя қилиш бўйича биолабаратория билан; экинларга сув етказиб бериш бўйича массивдаги СФУ билан шартномалар имзолади.

« Баркамол Сардорбек » фермер хўжалиги танлов асосида узоқ муддатли ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи юридик субъект ҳисобланади.

Фермер хўжалиги туман ҳокимлигида рўйхатдан ўтказилган пайтдан бошлаб юридик шахс мақомини олган ва ўз номидан шартномалар тузиш, мулкый жавобгарликни ўз зиммасига олган.

2.2 Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларидан фойдаланишни ҳолати ва таҳлили.

Фермер хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқаришининг иқтисодий самарадорлиги ҳақида масала кўрилганда, «Самара» ва «Самарадорлик» - тушунчаларининг бир хил эмаслигини кўзда тутиш керак. «Самара» термини қандайдир жараённинг натижасини билдиради. Умумий кўринишда ҳар қандай ишлаб чиқаришнинг самараси шаклида унинг вазифаси – ишлаб чиқаришнинг мақсадини амалга оширувчи пировард маҳсулот юзага чиқади. Бир томондан, у ўз таркибига маълум даврдаги ҳаракатдаги ишлаб чиқариш ресурсларининг моддий натижаси йиғиндисини олади, бошқа томондан – ишлаб чиқаришнинг пировард мақсади фақат бевосита ишлаб чиқарилган моддий бойликларнинг ҳажмида мужассамлашган бўлади.

Қишлоқ хўжалик фермер хўжалигиларининг иқтисодий самарадорлик даражасига бир қанча омиллар таъсир этади. Тармоқнинг фойда суммасини ҳамда рентабеллигини ортишига асосий маҳсулотларнинг ишлаб чиқариб сотиш натижасида эришилган ютуқлар катта таъсир кўрсатмоқда

«Самара»- қишлоқ хўжалик маҳсулотлари шаклида(натура ва пулда) ишлаб чиқариш ресурси, харажат, фойда сферасида эса иқтисодий, шунингдек ходимларнинг яшаш ва ишлаш шароитини ҳам акс эттирувчи социал ўсиш бўлиши мумкин.

Лекин самара қанчалик муҳим бўлса ҳам, ўз-ўзидан кишининг меҳнат фаолиятини тўлиқ характерламайди, қандай ресурс (харажатлар)лар эвазига олинганлигини кўрсатмайди. Бир хил самара турли усул билан, ресурслардан турлича даражада фойдаланиш орқали олинган бўлиши мумкин ва аксинча, бир хил ресурс(харажат)лар турли самара бериши мумкин. Шунинг учун эришилган самарани шу самарани олишда қатнашган ресурслар(харажатлар) билан таққослаш зарурияти келиб чиқади.

Фермер хўжалигининг ривожланиши имкониятлари куп жихатдан унинг иқтисодий самарадорлигига боғлиқдир. Иқтисодий самарадорликка

мавжуд ресурслардан тежаб-тергаб окилона фойдаланиш асосидагина эришиш мумкин. Иктисодий самарадорлик мураккаб иктисодий категория бўлиб бир катор натурал ва киймат курсаткичлари билан улчанади.

Натурал курсаткичларга хосилдорлик, ялпи хосил, сарфланган меҳнат миқдори, ер бирлиги ва ходим ҳисобига олинган маҳсулот турларининг миқдори ва шу каби бошқа курсаткичлар киради.

Киймат курсаткичлари жумласига ялпи маҳсулот, баҳо, таннарх, ишлаб чиқариш харажатлари, фойда каби курсаткичлар ва уларни ер бирлиги ва ходимга тугри келиши киради. Қиймат курсаткичлари ичида рентабеллик даражаси алоҳида урин тутади. У даромадлар билан харажатларни таккослаш йули билан аникланиб, бир сумлик харажат ҳисобига олинган фойдани акс эттиради.

Рентабеллик фойдаланиш ва куллаш жихатидан содда ва қулай иктисодий курсаткич ҳисобланиб, ундан илмий тадқиқотда ва амалиётда кенг кулланилади.

Иқтисодий самарадорликка таъсир этувчи омиллар:

- қишлоқ хўжалиги ерларининг ҳолати, улардан фойдаланиш даражаси;
- хўжаликларнинг ишлаб чиқариш фондлари билан таъминланганлик ва улардан фойда ланиш даражаси;
- меҳнат ресурслари, улардан фойдаланиш ҳамда рағбатлантирилиши;
- ишлаб чиқаришнинг интенсивлашганлик даражаси;
- чорва ҳайвонлари, уларнинг маҳсулдорлиги;
- баҳолар, солиқлар, тўловлар даражаси;
- сув ресурслари, улардан фойдаланиш даражаси;
- давлат, маҳаллий бюджетдан ажратилаётган маблағ ва бошқалар.

Маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этишда асосий воситалардан, айланма воситаларда ва инсон меҳнатидан кенг фойдалилади. Ушбу жараённи амалга оширишда асосий воситалардан ва янги технологиялардан фойдаланиш алоҳида аҳамиятга эга. Ишлаб чиқариш воситаларни ҳолати, имконияти, миқдори, қуввати маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига, муддатига, ишни сифатига ижобий таъсир кўрсатиш мумкин.

Ушбу натижаларга эришишда Асака туманидаги “ Баркамол Сардорбек ” фермер хўжалиги ҳам ўзига хос ҳисса кўшиб келди.

4-жадвалда Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигини экин майдони ва унинг таркиби акс эттирилган.

4-жадвал

Асака тумани “ Баркамол Сардорбек » фермер хўжалигининг экин майдони ва унинг таркиби.

Т/р	Кўрсаткичлар	Ўлч. бир	2012 й.	2013 й.	2014 й	2014-2012 й нисбатан	
						+, -	%
1.	Экинмайдони	га	24,3	24,3	24,3	-	100,0
2.	Пиёз майдони	га	15	9,3	7	-8	46,7
	-салмоғи	%	61,7	38,3	28,8	-32,9	46,7
	-ҳосилдорлик	ц/га	250	270,0	300,0	50	120,0
	-ялпи ҳосил	ц	3750,0	2511	2100,0	-1650	56,0
3.	Бугдой майдони	га	9,3	15	17,3	8	186,0
	-салмоғи	%	38,3	61,7	71,2	32,9	186,0
	-ҳосилдорлик	ц/га	60,2	62,0	63,5	3,3	105,5
	-ялпи ҳосил	ц	559,9	930,0	1098,6	538,7	196,2
4.	Ходимлар сони	нафар	15	11,0	10,0	-5	66,7
	шундан-пиёзда	нафар	13	8	6	-7	46,2
	-бугдойда	нафар	2	3	4	2	200,0
5.	Ер бонитет бали	балл	66	66	66	X	X

Манба: Асака тумани “ Баркамол Сардорбек » фермер хўжалик маълумотларидан олинган.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики охирги уч йилда фермер хўжалигини экин майдони ўзгармаган. Уч йил ичида фермер хўжалигини экин майдони 24,3 гектарни ташкил этиб келган.

2014 йилги мавжуд экин майдонини 7гектарига пиёз ва 17,3 гектарига бугдой экинини экиб келган. 2014 йили хўжаликни пиёз экин майдони 28,8 фоизни, бугдой майдони 71,2 фоизни ташкил қилган. Охирги уч йилда

хўжаликни жами экин майдони ўзгармаган, аммо пиёз экини -8 гектарга камайган бўлса, буғдой экини 8 гектарга кўпайган, пиёз ҳосилдорлиги +50 центнерга кўпайган ёки 120 фоизни ташкил этган ва 300 центнерга етди, буғдой ҳосилдорлиги шу давр ичида +3,3центнерга кўпайган ва 63,5 центнер етган ёки 105,5 фоизни ташкил этган.

Пиёз экин майдонини камайиши ҳисобига олинган ялпи ҳосил уч йил ичида -1650 центнерга ёки 46,7 фоизга камайган, буғдойни ялпи ҳосили экин майдонини кўпайиши ҳисобига 538,7 центнерга ёки 96,2 фоизга кўпайган.

Хўжаликни аъзолари уч йил ичида 5 нафарга камайган, аммо пиёз экин майдонини камайишига ҳисобига пиёз етиштиришда фаолият кўрсатиб келувчи аъзолар 7 нафарга камайган, буғдой етиштиришда фаолият кўрсатиб келувчи аъзолар 2 нафарга кўпайган. ўзгармаган.

Асака тумани “Баркамол Сардорбек» фермер хўжалигининг иқтисодий самарадорлигини кўриб чиқадиган бўлсак кўйидаги маълумотларга эга бўламиз.

Уч йил ичида фермер хўжалигининг экин майдонининг ҳажми ўзгармаган, жами ишлаб чиқариш харажатлари 40060,9 минг сўмга, шундан иш ҳақи 13704,1 минг сўмга, ялпи маҳсулот қиймати 47298,8 минг сўмга ва фойда 7237,9 минг сўмга, ходимлар сони 5 нафарга камайган.

Бир гектар ҳисобига тўғри келган ялпи маҳсулот қиймати 1946,5 минг сўмга, фермер даромади 861,8минг сўмга камайган.

Уч йил ичида бир ходим ҳисобига тўғри келган иш ҳақи 894,9 минг сўмга, ялпи маҳсулот қиймати 5625,8 минг сўмга кўпайганлигини кўриб олишимиз мумкин.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики охириги уч йилда фермер хўжалигини иқтисодий самарадорлиги маълум даражада камайган. Буни биз самарадорликни яқунловчи кўрсаткичи бўлган рентабеллик даражасидан яққол кўришимиз мумкин. 2014 йилда 2012 йилга нисбатан хўжаликни рентабеллик даражаси +3,3 даражага кўпайган ёки 33,7 фоиздан 36,9 фоизга

юқорилаган. Хўжаликни эришган рентабеллик даражаси оптимал даражадан анча паст.

5-жадвал

Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигининг иқтисодий самарадорлиги

№	Курсаткичлар	улчов бирлиги	2012	2013	2014	2014 йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Экин майдони	га	24,3	24,3	24,3	100,0
	а) пиёз	га	15	9,3	7	46,7
	б) бугдой	га	9,3	15	17,3	186,0
2	Ишлаб чиқариш харажатлари	м.с	232401,3	167823,8	192340,4	82,8
	Шундан иш хаки	м.с	67959,4	48068,2	54255,3	79,8
3	Ходимлар сони	нафар	15	11	10	66,7
4	Ялпи маҳсулот	м.с	310671,7	227186,9	263372,9	84,8
5	Фойда	м.с	78270,4	59363,1	71032,5	90,8
6	Фермер даромади	м.с	146229,8	107431,4	125287,8	85,7
7	1 га хисобига: а) ялпи маҳсулот	м.с	12784,8	9349,3	10838,4	84,8
	б) фермер даромади	м.с	6017,7	4421,0	5155,9	85,7
8	1 ходим хисобига: а) ялпи маҳсулот	м.с	20711,4	20653,4	26337,3	127,2
	б) иш хаки	м.с	4530,6	4369,8	5425,5	119,8
9	Рентабеллик	%	33,7	35,4	36,9	+3,3

манба: Асака туманидаги “ Баркамол Сардорбек ” фермер хўжалик маълумотларидан олинган

Оптимал рентабеллик Сабзаёт-ғалла йўналишидаги фермер хўжаликлари учун камида 35-40 фоизни ташкил этиш керак. Рентабелликни ошириш учун маҳсулот миқдорини кўпайтириш, сифатини яхшилаш,

махсулот таннархини пасайтириш ва даромадларни ошириш ҳисобига эришиш мумкин. Шундагина фермер хўжалиги ўз даромадлари билан кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришнинг белгиланган суръатларда амалга ошириш имкониятларига эга бўлади.

Хўжаликда пиёз етиштиришни иқтисодий самарадорлигини кўриб чиқадиган бўлсак қуйидаги маълумотларга эга бўламиз.

6-жадвал

Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида пиёз ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги

№	Курсаткичлар	улчов бирлиги	2012	2013	2014	2014 йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Экин майдони	га	15	9,3	7	46,7
2	Хосилдорлик	ц/га	250,0	270,0	300,0	120,0
3	Ялпи хосил	ц	3750,0	2511,0	2100,0	56,0
4	Ишлаб чиқариш харажатлари	м.с	222753,8	149130,8	159285,0	71,5
	Шундан иш хаки	м.с	65489,6	44142,7	47148,4	72,0
5	Ходимлар сони	нафар	13	8	6	46,2
6	Ялпи махсулот	м.с	297375,0	200880,0	216300,0	72,7
7	Фойда	м.с	74621,3	51749	57015,0	76,4
8	Фермер даромади	м.с	140110,9	95891,9	104163,4	74,3
9	1ц пиёзни таннархи	сум	59401	59391	75850	127,7
10	1ц пиёзни сотиш бахоси	сум	79300	80000	103000	129,9
11	1 га ҳисобига: а) ялпи махсулот	м.с	19825,0	21600,0	30900,0	155,9
	б) харажатлар	м.с	14850,3	16035,6	22755,0	153,2
	в) фермер даромади	м.с	9340,7	10311,0	14880,5	159,3
12	1 ходим ҳисобига: ялпи махсулот	м.с	22875,0	25110,0	36050,0	157,6
	иш хаки	м.с	5037,7	5517,8	7858,1	156,0
	экин майдони	м.с	1,15	1,16	1,17	101,1
	фойда	м.с	5740,1	6468,6	9502,5	165,5
13	Рентабеллик	%	33,5	34,7	35,8	+2,3

Манба: Асака туманидаги “ Баркамол Сардорбек ” фермер хўжалик маълумотларидан олинган

Хўжалик 2014 йилги пиёз ҳосилини етиштириш учун жами 159285 минг сўмлик ҳаражат сарфланди. Етиштирган ҳосилни давлатга сотиш натижасида 216300 минг сўмлик ялпи маҳсулот қийматини яратишга ва 57015 минг сўмлик фойда олишга эришди.

Уч йил ичида хўжаликни пиёз экин майдони 8 гектарга камайган бўлиб, ҳосилдорлик даражаси 50 центнерга кўпайган ва экин майдонини камайиши ҳисобига ялпи ҳосил миқдори 1650 центнерга камайган. Хўжаликда пиёз етиштириш учун сарфланган ҳаражатлар уч йил ичида 63469 минг сўмга, иш ҳақи сарфи 18341 минг сўмга, ялпи маҳсулот қиймати 81075 минг сўмга ва фойда олиш 17606 минг сўмга камайган. Шу давр ичида бир центнер пиёз таннари 16449 сўмга, бир центнер пиёзни сотиш баҳоси 23700 сўмга кўпайди.

Уч йил ичида бир гектар пиёз экин майдони ҳисобига олинган ялпи маҳсулот қиймати 11075 минг сўмга, олинган фермер даромади 5539,8 минг сўмга кўпайган. Пиёз етиштиришда ишловчи бир ходим ҳисобига тўғри келган экин майдони 1,1 гектарга, олинган ялпи маҳсулот қиймати 13175 минг сўмга, сарфланган иш ҳақи ҳаражатлари 2820,4 минг сўмга ва фойда олиш 3762,4 минг кўпайган.

Бу ўз навбатида пиёз етиштириш бўйича рентабеллик кўрсаткичини 33,5 фоиздан 35,8 фоизга кўпайишига олиб келди. Лекин, фермер хўжалигида пахта етиштириш бўйича эришилган рентабеллик даражаси ҳали оптимал даражадан анча паст бўлиб уни камида 45-50 фоизга етказиш лозим.

Асака тумани “ Баркамол Сардорбек » фермер хўжалигинида пиёз етиштириш учун сарфланган ҳаражатлар ва уларни таркибини кўриб чиқадиган бўлсак қуйидагиларни аниқлаб оламиз.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики охириги 3 йилда фермер хўжалигида пахта етиштириш бўйича сарфланган жами ҳаражат сарфи ошиб борганлиги билан бир қаторда уларни таркибида ҳам кескин ўзгаришлар рўй бермоқда. Жумладан пахта етиштириш бўйича сарфланган ҳаражатларни салмоғи бўйича кўриб чиқадиган бўлсак моддий ҳаражатлар, иш ҳақи тўлаш

харажати, амортизация харажатлари, ижтимоий ажратмалар ва бошқа харажатларни кўпайганлигини кўриб олишимиз мумкин. Бу салбий ҳолат бўлиб ҳисобланади. Бунинг сабаби харажатлар таркибига пахта ҳосилдорлигини оширишга ва экин майдонини кўпайиши билан боғлиқ харажатлар киради.

7-жадвал

**Асака тумани “ Баркамол Сардорбек » фермер хўжалигида
пиёз етиштириш харажатлари ва уларни таркиби (м сўм)**

№	Харажатлар тури	2012	%	2013	%	2014	%
1	Моддий харажатлар	130979,2	58,8	87688,9	58,8	93181,7	58,5
	а) уруглик	35640,6	16	26843,5	18	25485,6	16
	б) угитлар	51678,9	23,2	34300,1	23	38228,4	24
	в) Ё.М.М	0,0	0	0,0	0	0,0	0
	г) иш ва хизматлар	34081,3	15,3	22369,6	15	25485,6	16
	д) бошқа моддий харажатлар	9578,4	4,3	4175,7	2,8	3982,1	2,5
2	Мехнат ҳақи харажатлари	65489,6	29,4	44142,7	29,6	47148,4	29,6
3	Ижтимоий ажратмалар	16706,5	7,5	11035,7	7,4	11787,1	7,4
4	Асосий воситалар ва номоддий активлар-ни эскириши	0,0	0	0,0	0	0,0	0
5	Бошқа харажатлар	9578,4	4,3	6263,5	4,2	7167,8	4,5
	жами	222753,8	100	149130,8	100	159285,0	100

Манба: Асака туманидаги “ Баркамол Сардорбек ” фермер хўжалик маълумотларидан олинган

Асака тумани “ Баркамол Сардорбек » фермер хўжалиги 2014 йили 7гектар пиёз экин майдонидан етиштирган 2100центнерли ялпи ҳосил етиштириш учун жами 159285 минг сўмлик харажат сарфлаган. Шундан моддий харажатлар 93181,7минг сўмни, иш ҳақи 47148,4 минг сўмни, ижтимоий ажратмалар 11787,1 минг сўмни, асосий воситаларни амортизация ажратмаси йўқ ва бошқа харажатлар 7167,8 минг сўмни ташкил этган. Моддий харажатлар ичида уруглик сарфи 25485,6 минг сўмни, ўғит сарфи 38228,4 минг сўмни, ёнилги мойлаш материаллар сарфи йўқ, иш ва хизматлар 25485,6 минг сўмни ва бошқа моддий харажатлар 3982,1 минг

сўмни ташкил этган. Бир центнер пиёзни таннархи 2014 йили 75850 сўмни ташкил этди.

Асака тумани “Баркамол Сардорбек» фермер хўжалигида пиёз етиштириш учун сарфланган харажатлар ичида моддий харажатлар 37797,5 минг сўмга, иш ҳақи 18341,2 минг сўмга, ижтимоий ажратмалар 4919,4 минг сўмга ва бошқа харажатлар -2410,6 минг сўмга камайганлигини кўриб олишимиз мумкин. Моддий харажатлар ичида уруғлик харажати 10155 минг сўмга, ўғит харажати 13450,5 минг сўмга, иш ва хизматлар 8595,7 минг сўмга ва бошқа моддий харажатлар 5596,3 минг сўмга камайганлигини кўриб олишимиз мумкин.

Хўжаликда буғдой етиштиришни иқтисодий самарадорлигини кўриб чиқадиган бўлсак қуйидаги маълумотларга эга бўламиз.

Хўжалик 2014 йилги буғдой ҳосилини етиштириш учун жами 33055,4 минг сўмлик ҳаражат сарфланди. Етиштирган ҳосилни сотиш натижасида 47072,9 минг сўмлик ялпи маҳсулот қийматини яратишга ва 14017,5 минг сўмлик фойда олишга эришди.

Уч йил ичида хўжаликни буғдой экин майдони 8 гектарга кўпайган, ҳосилдорлик даражаси 3,3 центнерга кўпайган, экин майдонини ҳамда ҳосилдорликни ортиши ҳисобига ялпи ҳосил миқдори 538,7 центнерга кўпайган. Хўжаликда буғдой етиштириш учун сарфланган харажатлар уч йил ичида 23407,9 минг сўмга, иш ҳақи сарфи 4637,1 минг сўмга, ялпи маҳсулот қиймати 33776,2 минг сўмга ва фойда олиш 10368,3 минг сўмга кўпайган. Шу давр ичида бир центнер буғдой таннархи 12858 сўмга, бир центнер буғдойни сотиш баҳоси 19100 сўмга кўпайди.

Уч йил ичида бир гектар буғдой экин майдони ҳисобига сарфланган харажатлар 873,3 минг сўмга, олинган ялпи маҳсулот қиймати 1291,2 минг сўмга, олинган фермер даромади 563,1 минг сўмга кўпайган. Буғдой етиштиришда ишловчи бир ходим ҳисобига олинган ялпи маҳсулот қиймати 5120 минг сўмга, сарфланган иш ҳақи харажатлари 542 минг сўмга кўпайган.

**Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида буғдой
ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги**

№	Кўрсаткичлар	улчов бирлиги	2012	2013	2014	2014 йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Экин майдони	га	9,3	15	17,3	186,0
2	Хосилдорлик	ц/га	60,2	62,0	63,5	105,5
3	Ялпи хосил	ц	559,9	930,0	1098,6	196,2
4	Ишлаб чиқариш хара-жатлари	м.с	9647,5	18693,0	33055,4	342,6
	Шундан иш хаки	м.с	2469,8	3925,5	7106,9	287,8
5	Ходимлар сони	нафар	2	3	4	200,0
6	Ялпи махсулот	м.с	13296,7	26306,9	47072,9	354,0
7	Фойда	м.с	3649,2	7613,9	14017,5	384,1
8	Фермер даромади	м.с	6118,9	11539,4	21124,4	345,2
9	1ц буғдойни таннари	сум	17232	20100	30090	174,6
10	1ц буғдойни сотиш бахоси	сум	23750	28287	42850	180,4
11	1 га хисобига: а) ялпи махсулот	м.с	1429,8	1753,8	2721,0	190,3
	б) харажатлар	м.с	1037,4	1246,2	1910,7	184,2
	б)фермер даромади	м.с	657,9	769,3	1221,1	185,6
12	1 ходим хисобига: а) ялпи махсулот	м.с	6648,3	8769,0	11768,2	177,0
	б) иш хаки	м.с	1234,9	1308,5	1776,7	143,9
13	Рентабеллик	%	37,8	40,7	42,4	+4,6

Манба: Асака туманидаги “ Баркамол Сардорбек ” фермер хўжалик маълумотларидан олинган

Бу ўз навбатида пахта етиштириш бўйича рентабеллик кўрсаткичини 37,8 фоиздан 42,4 фоизга кўпайишига олиб келди. Лекин, фермер хўжалигида пахта етиштириш бўйича эришилган рентабеллик даражаси хали оптимал даражадан анча паст бўлиб уни камида 55-60 фоизга етказиш лозим.

Асака тумани “ Баркамол Сардорбек » фермер хўжалигинида бугдой етиштириш учун сарфланган харажатлар ва уларни таркибини кўриб чикадиган бўлсак қуйидагиларни аниқлаб оламиз.

9-жадвал

Асака тумани “ Баркамол Сардорбек » фермер хўжалигида бугдой етиштириш харажатлари ва уларни таркиби (м сўм)

№	Харажатлар тури	2012	%	2013	%	2014	%
1	Моддий харажатлар	5971,8	61,9	12524,3	67	22114,0	66,9
	а) уруглик	1109,5	11,5	2243,2	12	3834,4	11,6
	б) угитлар	1659,4	17,2	3458,2	18,5	5916,9	17,9
	в) Ё.М.М	1138,4	11,8	2299,2	12,3	4131,9	12,5
	г) иш ва хизматлар	1447,1	15	3402,1	18,2	6115,2	18,5
	д) бошка моддий харажатлар	617,4	6,4	1121,6	6	2115,5	6,4
2	Мехнат хаки харажатлари	2469,8	25,6	3925,5	21	7106,9	21,5
3	Ижтимоий ажратмалар	405,2	4,2	747,7	4	1421,4	4,3
4	Асосий воситалар ва номоддий активларни эскириши	366,6	3,8	747,7	4	1156,9	3,5
5	Бошка харажатлар	434,1	4,5	747,7	4	1256,1	3,8
	жами	9647,5	100	18693,0	100	33055,4	100

Манба: Асака туманидаги “ Баркамол Сардорбек ” фермер хўжалик маъдумотларидан олинган

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики охириги 3 йилда фермер хўжалигида буғдой етиштириш бўйича сарфланган жами харажат сарфи ошиб борганлиги билан бир қаторда уларни таркибида ҳам кескин ўзгаришлар бўй бермоқда. Жумладан буғдой етиштириш бўйича сарфланган харажатларни салмоғи бўйича кўриб чиқадиган бўлсак моддий харажатлар, иш ҳақи тўлаш харажати, амортизация харажатлари, ижтимоий ажратмалар ва бошқа харажатларни кўпайганлигини кўриб олишимиз мумкин. Бу салбий ҳолат бўлиб ҳисобланади. Бунинг сабаби харажатлар таркибига буғдой ҳосилдорлигини оширишга ва экин майдонини кўпайиши билан боғлиқ харажатлар киради.

Асака тумани “ Баркамол Сардорбек » фермер хўжалиги 2014 йили 17,3 гектар буғдой экин майдонидан етиштирган 1098,6 центнерли ялпи ҳосил етиштириш учун жами 33055,4 минг сўмлик харажат сарфлаган. Шундан моддий харажатлар 22114 минг сўмни, иш ҳақи 7106,9 минг сўмни, ижтимоий ажратмалар 1421,4 минг сўмни, асосий воситаларни амортизация ажратмаси 1156,9 минг сўмни ва бошқа харажатлар 1256,1 минг сўмни ташкил этган. Моддий харажатлар ичида уруғлик сарфи 3834,4 минг сўмни, ўғит сарфи 5916,9 минг сўмни, ёнилғи мойлаш материаллар сарфи 4131,9 минг сўмни, иш ва хизматлар 6115,2 минг сўмни ва бошқа моддий харажатлар 2115,5 минг сўмни ташкил этган. Бир центнер буғдой таннари 2014 йили 30090 сўмни ташкил этди.

Асака тумани “ Баркамол Сардорбек » фермер хўжалигинида буғдой етиштириш учун сарфланган харажатлар ичида моддий харажатлар 16142,2 минг сўмга, иш ҳақи 4637,1 минг сўмга, ижтимоий ажратмалар 1016,2 минг сўмга, асосий воситаларни амортизацияси 790,3 минг сўмга ва бошқа харажатлар 822 минг сўмга кўпайганлигини кўриб олишимиз мумкин.

Юқоридаги маълумотлардан кўриниб турибдики, Асака туманидаги “Баркамол Сардорбек» фермер хўжалигинида ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланиб келинмоқда.

3 БОБ Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларини тежаш омиллари.

3.1 Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларини тежашда замонавий усулларида фойдаланиш йўллари.

Бугунги кунда республикаимиз иқтисодиётининг деярли барча тармоқ ва соҳаларида ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш тадбирларининг кенг кўламда амалга оширилиши рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайтирмоқда. Бироқ, бу борадаги жиддий муаммо – айрим маҳсулотларимиз таннархининг юқори даражада қолаётганлиги уларнинг рақобатдошлигига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Шунга кўра, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларни барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида»ги (2008 йил 28 ноябрь) 4058-сонли Фармонида муҳим чора-тадбирлар қаторида маҳаллий ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг барча ресурслардан самарали фойдаланиши ҳисобига маҳсулот таннархини 20 фоиздан кам бўлмаган миқдорда пасайтириш орқали уларнинг рақобатдошлигини таъминлаш вазифаси ҳам белгилаб берилган эди.

Харажатлар қишлоқ хўжалигида маҳсулотини ишлаб чиқариш у ёки бу фермер хўжалигига қанчага тушганлигини кўрсатади. Шунинг учун унга эътиборни кучайтириш ва унинг миқдорини камайтириш муҳим аҳамиятга эга.

Қишлоқ хўжалигининг асосий экин тури бўлган маҳсулот таннархини камайтириш муҳим муаммолардан, қишлоқ хўжалиги иқтисодий самарадорлигини ошириш асосий шартларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш харажатларини тежаш қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш барча тармоқлардаги каби фан-техника тараққиётини жадаллаштириш асосида қайта ишлашни кенгайтиришни таъминлайдиган

жамғармаларнинг асосий манбаи бўлиб ҳисобланади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш қанчалик арзон бўлса, жамиятни озик-овқат маҳсулотларига кўядиган чакана баҳоларини пасайтириш учун қанча имкониятларга эга бўлади. Натижада аҳолини уларга бўлган эҳтиёжларини қондириш, маҳсулотни рақобатбардошлигини таъминланади. Маҳсулот етиштиришда ишлаб чиқариш харажатларини ҳар бир фоизга камайтирилиши кўшимча фойда беради. Маҳсулот етиштириш миқдорини кўпайтириш билан янада сезиларли самара олинади.

10- жадвалда Баркамол Сардорбек фермер хўжалигини буғдой етиштириш бўйича Асака тумани билан солиштирма иқтисодий кўрсаткичлари акс эттирилган.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики фермер хўжалигида буғдой етиштиришнинг иқтисодий самарадорлиги туманга нисбатан анча юқоридир. Уни биз иқтисодий самарадорликнинг асосий кўрсаткичи бўлган рентабелликдан яққол қуришимиз мумкин. Фермер хўжалигида рентабеллик даражаси туманга нисбатан +4,9 даражага юқоридир.

Лекин рентабеллик даражаси фермер хўжалигида ҳам, туманда ҳам оптимал даражадан паст бўлиб уни камида 30 фоизга етказиш чоратадбирларини кўриш лозим.

Маҳсулот етиштириш самарадорлигини оширишнинг омилларидан бири хўжаликда минерал ва органик ўғитлардан илмий асосланган тавсияларга асосан фойдаланишга ҳаракат қилишдир. Ушбу тавсияларга риоя қилинганда ялпи ҳосил миқдори 20-22 фоизгача ортиши мумкин. Бундан ташқари хўжалик аъзоларининг ва маҳалла фуқароларининг уйларида органик ўғитларни чиқариб, хўжалик экин майдонларига солиш керак.

Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида маҳсулот етиштириш бирлиги таннархи иккита катталик: ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот сифати нисбати натижасидир. Буғдой етиштириш таннархини камайтиришнинг замонавий йўллари жуда кўп ва турлича. Уларнинг шартли равишда 3 та гуруҳга бирлаштириш мумкин:

Баркамол Сардорбек фермер хўжалигини бугдой етиштириш бўйича Асака тумани билан солиштирма иқтисодий кўрсаткичлари.

№	Курсаткичлар	Улчов бирлиги	Асака туманида 2014 йил ғаллачиликдаги жами фермер хўжаликлари бўйича	"Баркамол Сардор фермер хўжалиги бўйича	Нисбатан ,%
1	Экин майдони	га.	4400	17,3	X
2	Хосилдорлик	ц\га	62,1	63,5	102,3
3	Ялпи хосил	центнер	273240,0	1098,55	X
4	Ишлаб чиқариш харажатлари	м.сум	8 342 017,2	33055,4	X
5	Шундан: иш хақи	м.сум	895,0	7106,9	X
6	1 центнер бугдой ни таннархи	сум	30530	30090	98,6
7	1 центнер бугдой ни сотиш баҳоси	сум	41990	42850	102,0
8	Ялпи маҳсулот	м.сум	11473348	47072,9	X
9	Фойда	м.сум	3131330,4	14017,5	X
10	1 га хисобига:				
	а)харажатлар	м.сум	1895,9	1910,7	100,8
11	а) ялпи маҳсулот	м.сум	2607,6	2721,0	104,3
12	б) фойда	м.сум	711,7	810,3	113,9
13	Рентабеллик	%	37,5	42,4	+4,9

Ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот миқдори катталигини таъсири;

1. Фақат ишлаб чиқариш харажатларига таъсир этиш;
2. Фақат маҳсулот миқдорига таъсир этиш.

Хўжаликда ишлаб чиқариш харажати камайтириш биринчи гуруҳига – ишчиларни моддий қизиқиши, ишлаб чиқаришни иқтисодий асосланган оқилона ҳажмларини белгилаш ва ихтисослаштириш, ишлатиладиган ресурсларни тежайдиган технологияларни қўллаш киради.

1. Ишчиларни моддий қизиқишини ошириш иш ҳақини ўз вақтида бериб бориш, ишлаб чиқариш харажатларини меҳнат унумдорлиги ўлчамлари билан иш ҳақи ўлчамларини ўзаро боғлиқлиги асосида таъминланиши

мумкин. Бунда меҳнаткашларни ўзлари яратган маҳсулоти (даромади) ва ишлаб чиқариш воситаларига ўзлари эгалик қилишларини таъминлаш ҳамда хўжалик юритиш эркинлик бериш. Ижарага олинган мулк, хусусий мулкдан фойдаланиш ишлаб чиқариш харажатларига камайтиришга кўпроқ кўмаклашади. Шунинг учун оилавий пудрат, ижара асосида иш юритилиши Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида юқори босқичга кўтариш ва шакллантириш лозим.

2. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш ва концентрациялаш ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланишига кўмаклашади. Янада қулай табиий ва иқтисодий шароитларга эга бўлишини таъминлайдиган пахта навларини экиш ва уларнинг ҳосилдорлигини орттиришга ёрдам беради. Хўжалик ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш ва концентрациялаш комплекс механизациялашни ўзлаштириш, илғор технология ва меҳнатни ташкил этишдан фойдаланиш учун етарли шароит яратади.

3. Хўжаликка маҳсулот етиштириш илғор технологияларини олиб кириш, хўжаликдаги экин майдонларининг тупроқ унумдорлигини ошириш, ишлаб чиқариш ресурслари – меҳнат, ер, сув, материал, ресурсларидан тежамли фойдаланиш имкониятларини беради. Дехқончиликда тупроққа ишлов беришни минималлаштириш ҳисобига энергия харажатларини табиий шароитларга қараб 30-80 фоиз атрофида қисқартириш мумкин бўлади.

Иккинчи гуруҳ омилларига хўжаликни фақат ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ифодалайди ва маҳсулот таннархига харажат катталиклари орқали таъсир ўтказади. Ундай омилларга меҳнат сиғими, ер сиғими, фоиз сиғими ва материал сиғими кабиларни камайитириш киради.

Ишлаб чиқаришдаги меҳнат сиғими. Янада такомиллашган машиналардан фойдаланиш, механизациялаш даражасини ошириш жонли меҳнат сарфини ва маҳсулот бирлиги ҳисобига меҳнатга ҳақ тўлаш харажатларини қисқартиришга олиб келади. Аммо, маҳсулот таннархи машинани ишлатиш

билан боғлиқ харажатларга қараганда меҳнатга ҳақ тўлаш харажатларини ортиши кўп бўлган ҳолдагина қисқаради. Маҳсулот бирлиги ҳисобига меҳнат ҳақи харажатларини камайтиришнинг муҳим шарти бўлиб, шунингдек, меҳнат унумдорлигини ўсиши иш ҳақи ўсишдан олдинда бўлишлиги ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш харажатларига меҳнат унумдорлигини ўсиши билан меҳнат ҳақи ўртасидаги нисбати таъсирини қуйидагича топиш лозим:

1. Ишлаб чиқаришдаги ер сиғими. Ишлаб чиқаришдаги ер миқдори маҳсулот етиштириш таннархига икки томонлама таъсир этади. Бир томондан ер ресурсларидан янада жадал сиғимининг ривожланиш, маҳсулот ҳосилдорлигининг ортиши ишлаб чиқариш харажатларини камайтиришга олиб келади, у ёки бу турдаги маҳсулот ишлаб чиқариш учун ер майдонларини қисқартириш ва ушбу бўшаган ерларда маҳсулот етиштириш имкониятини беради. Иккинчи томондан ер ҳақини камайтириш ҳисобига маҳсулот таннархи камайтирилади.

2. Ишлаб чиқаришнинг фонд сиғими. Ишлаб чиқаришдаги фонд сиғимини камайтиришнинг муҳим йўли бўлиб, у ёки бу меҳнат воситалари элементларидан фойдаланишни жадаллаштириш айрим маҳсулот таннархига киритиладиган амортизация ажратмаларини қисқартиришга олиб келади. Бу эса, ўз навбатида таннархни камайтиради.

3. Ишлаб чиқаришнинг материал сиғими. Хўжаликда материал сиғимини камайтириш бир томондан материал айланма воситаларни тежамли ишлатиш ва сифатини яхшилаш асосида харажатлар миқдорини қисқартиришга олиб келса, иккинчи томондан, янада арзонроқ материалларни сотиб олиш ва ишлатиш натижасида бўлади. Маҳсулот етиштиришдаги материал сиғими катта миқдорда уруғлик харажатлари даражасига боғлиқ. Бунда таннархини пасайтиришнинг асосий йўли уруғликни ишлаб чиқариш таннархининг пасайтириш бўлади. Шунингдек, маҳсулот етиштиришнинг материал сиғимига ўғит учун ноишлаб чиқариш харажатларининг қисқартириш сезиларли таъсир этади. Ҳисоб-китобларга кўра, минерал

ўғитларни сақлашда омборларни етишмаслиги, ташиш техникаларининг етишмаслиги ҳисобига 15 фоиз ўғит йўқотилади. Буларни олдини олиш ҳам хўжаликда маҳсулот таннархини камайтиради. Маҳсулот етиштиришда материал сифими биринчи навбатда бошқа харажатларини қисқартириш ҳисобига бўлади. Бунга эришиш учун хўжалик ўзида экинлар ҳосилдорлигини ошириш ва буғдой ишлаб чиқаришни механизациялаш керак.

Учинчи гуруҳ омиллар маҳсулот етиштириш харажатларига унинг миқдори орқали таъсир этишини ўз ичига олади. Бундай омилларга:

1. Хўжаликда экинларнинг ҳосилдорлигини ошириш;
2. Экин етиштириладиган ерлар таркиби;
3. Маҳсулотни тўғри ва оқилона сақланишини ташкил этиш киради.

Иқтисодий ҳисоблар ва хўжалик амалиёти шуни кўрсатадики ҳосилдорлик ва маҳсулдорлик қанча юқори бўлса, пахта етиштириш харажатлари шунча паст бўлади.

Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида юқоридагилар ни амалга ошириш учун имкониятлар мавжуд бўлиб, улардан фойдаланиш ишлаб чиқариш харажатларини тежаш ва хўжалик иқтисодини кўтаришга кўмаклашади.

3.2. Асака туманидаги «Баркамол Сардорбек» фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларни тежаш омиллари

Президентимиз И.А.Каримовнинг «Жахон молиявий иктисодий инкирози, уни Ўзбекистон шароитида бартараф этишнинг йуллари ва чоралар» асари ҳозирги кунда нафакат мамлакатимизда, балки хорижда ҳам кенг урганилмоқда. Асарда кутарилган асосий масалалардан бири- бу маҳсулот ишлаб чиқариш жараенида сарфланадиган харажатларни 20 фоизгача камайтиришдир. Бу масалани қишлоқ хўжалигида бажарилиши- қишлоқ хўжалигида асосий экин ҳисобланган ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш билан бевосита боғлиқдир. Ушбу масалаларни чуқурроқ урганиш мақсадида фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларини тежаш омиллари мавзусини ургандик.

Сабзавот- ғалла етиштиришга ихтисослашган фермер хўжаликларида маҳсулот етиштириш учун қилинган сарф харажатларни қопланиши ва молиявий барқарорлигини таъминланиши шу маҳсулотдан олинаётган даромадга боғлиқ бўлиб қолаётир. Лекин, амалдаги тартиб қоидаларга мувофиқ қишлоқ хўжалик корхоналари томонидан тўланадиган солиқлар (асосан ягона ер солиғи) маҳсулот таннархига киритилмасдан олинган фойдадан қопланади. Бу назарий жиҳатдан тўғри бўлсада (зеро, солиқ қўшимча маҳсулотнинг ижтимоий шаклидир), пахтачиликдаги реал хўжалик юритиш шароитида бу назарий асосни қўлланилиши қатор молиявий муаммоларга сабаб бўлмоқда. Шу жиҳатдан фақат пахта етиштиришга ихтисослашган хўжаликларнинг якуний оладиган соф фойдаси ва умумий фаолият рентабеллиги ишлаб чиқаришни ривожлантиришни таъмин эта олмаяпти. Айрим ҳолларда эса хўжаликларнинг умумий фаолияти зарар билан яқунланмоқда.

Лекин, олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, пахта етиштирувчи хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатларини тежаш асосида

деҳкончиликни ривожлантириш ҳамда тармоқ самарадорлигини оширишга ва хўжаликларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашга бир қатор муаммолар ўзининг салбий таъсирини кўрсатмоқда:

-биринчидан, ғалла етиштирувчи фермер хўжаликлари давлат буюртмасига ғалла етиштириш билангина чегараланиб қолмоқдалар ва уларнинг молиявий ҳолати шу маҳсулотларга бериладиган бўнак маблағлари ва уларни давлат буюртмасига сотишдан тушумга боғлиқ бўлиб қолмоқда;

-иккинчидан, етиштирилган маҳсулотни давлат буюртмасидан ортиқча қисмини хўжаликлар томонидан эркин тасарруф этиш ҳуқуқи амалда берилса, етиштирилган буғдой хом-ашёси давлат буюртмасига қатъий белгиланган баҳоларда сотилиши билан бирга уларни эркин баҳоларда ҳам сотишга эришилса буғдой етиштиришдан кўрадиган даромадлари ортиб борган бўлар эди.

Қишлоқ хўжалигини моддий–техник ресурслар билан таъминлашда, ханузгача марказлаштирилган фонд тақсимооти тизими сақланиб қолмоқда, бу борада эркин бозор муносабатларининг шаклланиши қийин кечмоқда, хусусий сектор салмоғи секин ўсмоқда, рақобат муҳити ривожланмаётир.

Шундай бўлсада бир қатор ташкилий-ҳуқуқий ва иқтисодий омиллар моддий-техника таъминоти тизимининг марказлаштирилган усулидан ҳозирда ҳам фойдаланиш заруриятини белгилаб бермоқда, жумладан, қишлоқ хўжалигида нисбатан кўп фойдаланиладиган саноат маҳсулотлари нархларининг тез суръатларда ўсиб бориши, аксарият фермер хўжаликлари молиявий ҳолатининг беқарорлиги, улар тўлов қобилиятининг пастлиги, кичик ўлчамдаги ердан фойдаланувчилар сонининг ортиб бориши, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг мавсумий характерга эгалиги натижасида юқори унумли техника воситаларини муайян бир хўжаликда жамлаш ва ишлатиш иқтисодий жиҳатдан самарали эмаслиги, моддий-техника ресурслари бозорида рақобат муҳитининг шаклланмаслигига сабаб бўлаётир.

Бугунги кунда шартномада белгиланган ҳажмдан ортиқча топширилган ғалла хом ашёси асосан паст сортларга сотилиши ҳисобига уларга

белгиланган нархлар маҳсулот учун сарфланган харажатларни қоплаш имконини бераётир. Шунинг учун, бизнингча, давлат буюртмасидан ортиқча етиштирилган маҳсулотга табақалаштирилган устама нарх белгилаш тизимини қўллаш мақсадга мувофиқдир. Бунда ортиқча етиштирилган маҳсулотга белгиланаётган устама нарх ўсувчи характерга эга бўлиб, маҳсулот хажми ортиб борган сари устама нарх улуши ҳам кўпайиб боради. Масалан, давлат буюртмасидан 30 фоиз ортиқ маҳсулот етиштирилганда (прогноз хажм 80 фоизга етганда), 10 фоизгача ортган қисмига 20 фоиз устама нарх, қолган 20 фоиз ортган қисмига эса 30 фоиз устама нарх қўлланилиши лозим.

Ортиқча етиштирилган маҳсулотга табақалаштирилган баҳо белгилашнинг бундай механизмини қўллашдан қўзланган мақсад ҳозирги кунда хўжалик юритиш тизимида давлат эҳтиёжлари учун маҳсулот етиштиришни рағбатлантириш ва ишлаб чиқарувчиларни манфаатдорлигини таъминлашга қаратилгандир.

Мазкур муаммони ҳал қилишда агросаноат мажмуида кооперация ва интеграция жараёнларини жадал ривожлантириш талаб этилади. Хусусан, бугунги фермерлик ҳаракатини ривожланиши шароитида уларни моддий-техника ресурслари билан таъминлаш ва сервис хизматларини кўрсатувчи кўп тармоқли таъминот ва хизмат кўрсатиш кооперативларини тузиш уларни ресурслар ва хизматларга бўлган талабини сифатли, ўз вақтида ва арзон баҳоларда қондириш масаласини ҳал этишга ёрдам беради.

Маҳсулот етиштиришда янги технологияларни қўллаш пировардида юқори иқтисодий самара беради. Лекин, бугунги кунда аксарият маҳсулот етиштирувчиларни иқтисодий ҳолати катта миқдорда маблағ талаб қиладиган янги технологияларни, жумладан, томчилатиб, ёмғирлатиб суғориш, томчилатиб суғориш билан бирга минерал ўғит бериш каби технологияларни жорий этишга имкон бермайди. Янги технологиялар юқори пировард натижа берар экан ҳамда тупроқ ва сув экологиясини сақлашда муҳим аҳамиятга эга бўлар экан бу давлат томонидан бевосита қўллаб-қувватланиши керак.

11-жадвалда Баркамол Сардорбек фермер хўжалигини буғдой етиштириш харажатлари бўйича Асака тумани билан солиштира иқтисодий кўрсаткичлари акс эттирилган.

11-жадвал

Баркамол Сардорбек фермер хўжалигини буғдой етиштириш харажатлари бўйича Асака тумани билан солиштира иқтисодий кўрсаткичлари

№	Харажатлар тури	Асака тумани фермер хўжаликлари		Баркамол Сардорбек фермер хўжалиги	
		2014йил Млн.с	%	2014йил М.с	%
1	Моддий харажатлар	5755991,9	69	22114,0	66,9
	а) уруглик	1084462,2	13	3834,4	11,6
	б) угитлар	1751823,6	21	5916,9	17,9
	в) Ё.М.М	500521,0	6	4131,9	12,5
	г) иш ва хизматлар	2085504,3	25	6115,2	18,5
	д) бошка моддий харажатлар	333680,7	4	2115,5	6,4
2	Мехнат хаки харажатлари	1501563,1	18	7106,9	21,5
3	Ижтимоий ажратмалар	283628,6	3,4	1421,4	4,3
4	Асосий воситалар ва но- моддий активларни эскириши	367048,8	4,4	1156,9	3,5
5	Бошка харажатлар	417100,9	5	1256,1	3,8
	Жами харажатлар	8342017,2	100	33055,4	100

Манба: Асакатуманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигининг охириги уч йиллик ҳисоботлари

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, фермер хўжалигида пахта етиштиришда моддий техник ресурслардан фойдаланиш кўрсаткичлари Асака туманининг бу соҳадаги кўрсаткичларидан анча юқоридир. Айниқса буғдой етиштириш харажатлари таркибида моддий харажатлар хиссаси яъни бу кўрсаткичлар туман фермер хўжаликларида 69 фоизни ташкил этгани ҳолда фермер хўжалигида 66,9 фоизни ташкил этмоқда. Албатта бу буғдой етиштириш харажатлардан тежаб тергаб фойдаланиш борасидаги юқоридаги таҳлиллар натижалари шуни кўрсатадики, фермер хўжалигида буғдой етиштириш харажатларини камайтириш имконини беради.

Юқоридагилардан келиб чиқиб жаҳон молиявий иқтисодий инкирози шароитида Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларини тежаш учун қуйидагиларни таклиф этамиз:

- ишлаб чиқариш воситаларидан йил давомида тадбиркорлик билан оқилона, самарали фойдаланиб, барча ишларнинг вақтида, сифатли бажарилишини таъминлашга;
- Экинларни тезпишар, серхосил ва касалик ва зараркурандаларга чидамли навларини, ишлаб чиқаришга тадбиқ этиш;
- маҳсулот етиштириш харажатларини тежайдиган янги техника, самарали технологияларни жорий этиш натижасида пахта етиштириш жараёнларини механизациялаштирилган лик, автоматлаштирилганлик даражасини мунтазам ошириб бориш асосида жонли меҳнат сарфини қискартириш;
- ирригация, мелиорация ва химизация билан боғлиқ бўлган масалаларнинг сифатли ва самарали ҳал бўлишини таъминлаш;
- меҳнатни ташкил этишнинг энг самарали шакллари ва рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш;
- ишлаб чиқариш харажатларини асосий қисмини ташкил этувчи моддий харажатлардан самарали фойдаланиш ва ҳ.к.

Хулоса килиб шуни алохида таъкидлаш мумкинки, малакатимизда қабул килинган инкирозга қарши чоралар дастурини қишлоқ хўжалигида муваффақиятли бажаришда фермер хўжалигида юқорида келтирилган тадбирларни изчил амалга оширилиши маҳсулот етиштириш харажатларини тежаш асосида иқтисодий самарадорликни ошириш учун асос бўлади.

Хулоса ва таклифлар

Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларни тежаш омиллари атрофлича ўрганиш ва таҳлил этиш асосида қуйидаги фикр ва мулохазаларга келдик:

1. Баркамол Сардорбек фермер хўжалиги асосон сабзавот ва дон етиштиришга ихтисослашганлиги туфайли фермер хўжалиги аъзоларида бу соҳада илгор тажрибалар шаклланган. Молиявий иқтисодий инкироз шароитида мазкур тажрибалар асосида махсулот таннархини пасайтириш чора тадбирларини амалга ошириш учун имкониятлар етарли.
2. Баркамол Сардорбек фермер хўжалиги таасаруфидаги экин майдонларини унумдорлик даражаси, сув билан таъминланганлик даражаси ҳамда табиий иқлим шароитлари дехқончилик, айниқса пахта етиштириш учун энг қулай ҳисобланади.

Биз Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларни тежаш ҳолатини ўрганиш ва таҳлил этиш асосида фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларни тежаш учун қуйидагиларни таклиф этамиз:

- Баркамол Сардорбек фермер хўжалиги жойлашган ҳудудда аҳолининг зичлиги ва сув билан таъминланганлик даражасини ўртача эканлигини ҳисобга олиб фермер хўжалигида мавжуд 24,3 гектар экин майдонларидан самарали фойдаланиш, фойдаланиладиган ерларни турли мақсадларда ажратиш, ижарага бериш ва сотиш амалдаги ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар асосида самарали ташкил этиш ва улардан амалдаги қонунлар асосида фойдаланишни ташкил этиш;

- фермер хўжалигига қарашли бўлган ерларнинг паст текисликларда жойлашган қисмида ер ости сувларининг яқин жойлашганлигини ҳисобга олиб ва адирликда жойлашган ерларни рельефи талаб даражасида эмаслиги туфайли фермер хўжалиги ерларида ирригация ва мелиорация тадбирларини вақтида сифатли амалга ошириш;

- фермер хўжалиги ҳудудида маҳсулот етиштириш харажатларини камайитириш имконини берувчи янги, самарали техникаларни, илғор технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш;

- фермер хўжалигида маҳсулот етиштириш жараёнида ўсимликларни касаллик ва зараркурандалардан самарали ҳимоя қилиш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Чунки, кейинги йилларда об-ҳавони тез ўзгариши натижасида қишлоқ хўжалик экинларини нормал ўсиб ривожланиши учун ноқулай шарт-шароитлар юзага келиши билан бир қаторда зараркуранда ва касалликларни тез ривожланиши учун қулай шароит пайдо бўлмоқда. Юқоридагиларни ҳисобга олиб фермер хўжалигида маҳсулот етиштириш жараёнида экологияга салбий таъсир кўрсатмаган ҳолда кимёвий воситалардан оқилона фойдаланиш;

- Фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларни тежаш масалаларини ижобий ҳал этилиши аксарият ҳолларда фермер хўжалиги ҳар бир аъзосининг ишлаб чиқариш харажатларни тежашга бўлган муносабатини тубдан яхшилаш билан боғлиқдир. Шунини ҳисобга олиб Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида маҳсулот етиштириш харажатларини камайитириш учун фермер хўжалиги аъзоларини маҳсулот етиштириш харажатларини камайитиришга бўлган муносабатини бозор талаблари асосида шакллантириш зарур деб ҳисоблаймиз. Бунинг учун хўжалик аъзоларини маҳсулот етиштириш харажатларини камайитириш тўғрисидаги кўникмаларини доимий равишда ошириб боришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

- Фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажати арзонлаштириш мақсадида энг аввало жаҳон молиявий-иқтисодий инкирозига қарши кураш талабларидан келиб чиқиб сифатли ҳамда энг замонавий технологиялардан фойдаланиш, моддий техника ресурсларидан оқилона фойдаланиш, маҳсулот етиштириш жараёнида ортиқча харажатларга йўл қўймаслик ва энг асосийси, асосий ишлаб чиқариш воситаси ҳисобланган ердан оқилона ва самарали фойдаланиш масалаларга алоҳида эътибор қаратиш лозим деб ҳисоблаймиз;

- Мавжуд экин майдонларини унумдорлигини ошириш масалалари энг долзарб масалалардан хисобланади. Чунки, аксарият фермер хўжаликларида такрорий экин сифатида тупроқ унумдорлигини пасайтирувчи экинлар экилади. Бу ҳолат экин майдонларида келгуси йилда ҳосилдорликни пасайишига олиб келади. Шунинг учун ҳам Баркамол Сардорбек фермер хўжалиги аъзоларида бу соҳадаги кўникмаларини янада бойитиш мақсадида энг тажрибали мутахассислар, олимлар иштирокидаги мақсадли ўқишларни доимий ташкил этиш мақсадга мувофиқдир;

- Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида шартнома муносабатларини янада такомиллаштириш масалалари муҳим аҳамият касб этади. Чунки, пахта етиштиришда шартномаларни сифатли тузилиши ва самарали амал қилиши фермер хўжаликлари билан таъминотчи ташкилотлар, маҳсулотни қайта ишловчи ташкилотлар ва бошқа истеъмолчилар ўртасидаги муносабатларни бошқаришда катта самара беради. Шунинг учун ҳам фермерларни шартномавий муносабатлар борасидаги билим ва кўникмаларини янада ошириш чора тадбирларини ишлаб чиқиш ва уни муваффақиятли амалга ошириш фермер хўжаликларини иқтисодий жихатдан янада ривожлантириш учун замин яратади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Баркамол Сардорбек фермер хўжалигида юқорида келтирилган чора-тадбирларини муваффақиятли амалга оширилиши – жаҳон молиявий иқтисодий инкирози шароитида фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатларни тежаш асосида иқтисодий самарадорликни янада ошириш замин яратади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг қонунлари.

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т. Ўзбекистон 2003 йил.
2. Ўзбекистон Республикасининг фермер хўжалиги тўғрисидаги қонуни. (2004 йил 26 августдаги янги нашри) Т. 2004 йил.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида” ги қонунига шарҳлар. -Тошкент.: “Шарқ”, 2000. -384б.
4. Ўзбекистон Республикасининг Ер Кодекси. Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари. 1-китоб. – Т.: 1999.
5. Ўзбекистон Республикасининг Давлат ер кадастри тўғрисидаги қонуни Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари. 3-китоб. – Т.: 1999
6. Ўзбекистон Республикасининг “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида” ги қонуни. (янги тахрири) -Тошкент.: “Шарқ”, 1998
7. Ўзбекистон Республикаси Меҳнат Кодекси. -Тошкент.: “Адолат”, 1996. -256б.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари.

1. Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 31 январдаги “Фермер хўжалиги ер майдонини мақбуллаштириш ва уни тугатиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” ги қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 22 октябрдаги “Ўзбекистонда фермерлик фаолиятини ташқил қилишни янада такомиллаштириш ва уни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ 4478-сонли Фармони. Халқ сўзи. 23.10.2012 й
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 4 майдаги “Тадбиркорлик субъектларини текширишларни янада қисқартириш ва улар фаолиятини назорат қилишни ташқил этиш тизимини такомиллаштириш бора-

сидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4296-сонли Фармони. // Халқ сўзи, 2011 йил 5 май.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 28 декабрдаги «Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарининг қўллаб-қувватлаш, уларни барқарор ишлашINI таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида» ги ФП-4058 сонли Фармойиши. Халқ сўзи 2008 йил 29 декабр

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 15 майдаги ПК-867-сонли қарори. Халқ сўзи, 2008 йил 16 май

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 6 апрел, “Аҳолининг иш билан бандлигини кенгайтириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрида”ги ПК-616-сон Қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 йил 18 (258) сон.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2007 йил 6 апрелдаги ПК-616-сон Қарори. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси-2007, №4.

8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ишга жойлаштиришга муҳтож меҳнат билан банд бўлмаган аҳолини ҳисобга олиш методикасини такомиллаштириш тўғрисида”ги 2007 йил 24 апрелдаги №106 қарори.

9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 24 май 106 – сонли “Ишга жойлаштиришга муҳтож меҳнат билан банд бўлмаган аҳолини ҳисоблаш методикасини такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 йил 19-20 (259-260) сон

10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 8 май 95 – сонли “Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳоли бандлигини

ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида” 2007 йил 6 апрелдаги ПҚ-616-сон қарорини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 йил 19-20 (259-260) сон

11. Меҳнат ресурслари балансини тузиш ва ишга жойлаштиришга муҳтож шахсларни аниқлаш услубияти бўйича ўқув-услубий қўлланма. –Т.: 2007.

12. “Ўзбекистон Республикаси аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органларини хўжалик харажатлари ва уларда ахборот технологияларини яратиш харажатларини қоплаш жамғармасини ташкил этиш ва маблағларни сарфлаш тартиби тўғрисида” Йўриқнома, 2006 йил апрел ойи.

13. Ўзбекистон Республикасининг имтиёзли пенсия таъминоти ва меҳнатни муҳофаза қилиш бўйича меъёрий ҳужжатлари тўплами. –Т.: “Адолат”, 2006. - 724б

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 24 мартдаги ПФ–3226 сонли Фармони “Қишлоқда ислохатларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида”. Халқ сўзи 2003 йил 25 март.

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 сентябрдаги «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида шартномавий муносабатларни такомиллаштириш ва мажбуриятлар бажарилиши учун томонларнинг жавобгарлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги 383-сонли қарори. Халқ сўзи. 05. 09. 2003 йил.

16. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарорида тасдиқланган «Маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом».

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари.

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш йўналиши ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналиш-

- ларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “2015 йилда иқтисодий-иқтисодимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир” маърузаси, Халқ сўзи 18.01.2015й.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси, Халқ сўзи 18.01.2014й.
 3. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2012 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2013 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси Халқ сўзи 29.01.2013й.
 4. И.А.Каримов. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 27 январда бўлиб ўтган қўшма мажлисидаги «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир» Халқ сўзи 28.01.2010 йил.
 5. И.А.Каримов. «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш – давр талаби». Халқ сўзи 13.02.2009 йил.
 6. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч.Т. “Маънавият”, 2009 й.
 7. И.А.Каримов «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» Т Ўзбекистон. 2009 й.
 8. Каримов И.А. «Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир» (Олий Мажлис Қонунчилик Палатаси ва Сенатни Қўшма мажлисидаги маърузаси.). Тошкент «Ўзбекистон» 2005 йил.

9. И.А.Каримов. Ўзбекистон XX1-аср бусагасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. Тошкент. Ўзбекистон.Тошкент - 2000
10. И.А.Каримов Дехкончилик таракқиёти- тукин хаёт манбаи. Тошкент Ўзбекистон 1998 йил.
- 11.И.А.Каримов «Ўзбекистон миллий истиқлол, иқтисод сиёсат-мафқўра» Т.Ўзбекистон 1996 йил
- 12.И.А.Каримов. «Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар» Т.Ўзбекистон 1996 йил.
- 13.И.А.Каримов. «Ўзбекистон иқтисодий ислохатларни чуқурлаштириш йўлида». Тошкент 1995 йил.
14. И.А.Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохатларни чуқурлаштириш йулида. Тошкент 1995 йил.
- 15.И.А.Каримов. Ўзбекистон-бозор муносабатларига утишнинг узига хос йули. Тошкент. Ўзбекистон. 1993 йил 269 б.
- 16.И.А.Каримов. «Ўзбекистон-бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли». Тошкент. Ўзбекистон. 1993 йил 269 б.
- 17.И.А.Каримов «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тарққиёт йўли» Т.Ўзбекистон 1992 йил
- 18.И.А.Каримов. Дехкончилик таракқиёти фаровонлик манбаи. Тошкент. Ўзбекистон 1991 йил.

4. Мавзуга оид меъёрий ҳужжатлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 сентябр-даги «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида шартномавий муносабатларни такомиллаштириш ва мажбуриятлар бажарилиши учун томонларнинг жавобгарлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги 383-сонли қарори. Халқ сўзи. 05. 09. 2003 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги. Фермер хўжалигини юритиш учун ер участкаларини беришда танлов ғолибини аниқлаш тартиби тўғрисида Низом. Тошкент. 2005 йил.

3. “Ўзбекистон Республикаси аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органларини хўжалик харажатлари ва уларда ахборот технологияларини яратиш харажатларини қоплаш жамғармасини ташкил этиш ва маблағларни сарфлаш тартиби тўғрисида” Йўриқнома, 2006 йил апрел ойи.
4. Ўзбекистон Республикасининг имтиёзли пенсия таъминоти ва меҳнатни муҳофаза қилиш бўйича меъёрий ҳужжатлари тўплами. –Т.: “Адолат”, 2006. - 724б
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 6 апрел, “Аҳолининг иш билан бандлигини кенгайтириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрида”ги ПҚ-616-сон Қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 йил 18 (258) сон.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2007 йил 6 апрелдаги ПҚ-616-сон Қарори. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси-2007, №4.
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ишга жойлаштиришга муҳтож меҳнат билан банд бўлмаган аҳолини ҳисобга олиш методикасини такомиллаштириш тўғрисида”ги 2007 йил 24 апрелдаги №106 қарори.
8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 24 май 106 – сонли “Ишга жойлаштиришга муҳтож меҳнат билан банд бўлмаган аҳолини ҳисоблаш методикасини такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 йил 19-20 (259-260) сон
9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 8 май 95 – сонли “Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари

фаолиятини такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида” 2007 йил 6 апрелдаги ПҚ-616-сон қарорини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 йил 19-20 (259-260) сон

10. Меҳнат ресурслари балансини тузиш ва ишга жойлашишга муҳтож шахсларни аниқлаш услубияти бўйича ўқув-услубий қўлланма. –Т.: 2007.

5. Асосий адабиётлар.

1. А.Исмоилов, О.Муртазаева. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти (дарслик). Т.: 2002 йил.
2. Жўраев Ф. Қишлоқ хўжалиги корхоналарида ишлаб чиқаришни ташкил этиш. (дарслик) . Т. 2004 йил.
3. Б.Салимов, К.Ҳамдамов. Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти (ўқув қўлланма) Т. 2004 йил.
4. Н. Олимжонов О., Фармонов Т ва бошқалар. «Фермерлик фаолиятининг ҳуқуқий ва молиявий асослари». Т., Университет 2005 йил.
5. Hakimov R. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti (Darslik). – Т.: TDIU, 2006
6. О'Р. Umrzaqov va b. Fermer xo'jaligi iqtisodiyoti. – Т.: "Iqtisod-moliya" 2007.
7. Абдурахмонов Қ.Х., Холмўминов Ш.Р., Зокирова Н.Қ. Персонални бошқариш Дарслик. -Т.: Меҳнат, 2008.
8. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. Дарслик. -Т.: Меҳнат, 2009.
9. Ходиев Б.Ю., Бекмуродов А.Ш. ва бошқалар. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг «Жахон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. Т. «Иқтисодиёт». 2009 й.
10. А.Абдуғаниев. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти (дарслик). Т. 2010.
11. Абдурахмонов Қ.Х., Нарзикулов Н.Р., Бакиева И.А. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» - (маърузалар матнлари) – Т.: ТДИУ, 2010-165 бет.
12. М.Н.Махмудов, З.А.Жумаев, С.А.Сатторов. И.А.Каримовнинг 2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. Тошкент–2012 йил.

13. М.Комилов, У. Гофуров, М.Амонбоев И.А.Каримовнинг «Мустақиллик – Барча эзгу режа ва марраларимизнинг мустахкам мезонидир» мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма.Тошкент–2013 йил

6. Кушимча адабиётлар.

1. З.Ю.Хошимов «Фермер хўжаликларининг муаммолари ва ривожлантириш истиқболлари. Т. 2004 йил.
2. Abdurahmonov Q.X., Holmo'minov Sh.R., Akbarov A.M. Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi – Т.: 2005 б.
3. Холмўминов Ш.Р., Хакимов Х., Боқиева И., Маҳкамбоев А. Мехнат кўрсаткичлари таҳлили. Ўқув қўлланма. –Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2006. -112б.
4. С.Хушматов ва бошқалар. Фермер хўжалигида ишлаб чиқаришни бизнес бошқариш ва фаолият юритишнинг иқтисодий асослари. Тошкент-2010 й.
5. Х.Х.Комолов «Фермер хўжаликларини техника воситалари билан таъминлаш самарадорлигини ошириш йўллари» иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. Тошкент-2012 йил

7.Даврий нашрлар, статистик тўпламлар ва хисобатлар.

1. О.Шерматов. А.Абдуллаев. Б.Рахмонова Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни барқарор ривожлантиришнинг зарурлиги ва тутган ўрни Кишлоқ хўжалигида экологик тоза махсулотлар етиштиришнинг ташкилий-хукукий ва ижтимоий-иқтисодий механизмларини такомиллашти-риш Республика илмий амалий анжуман мақолалар тўплами 2014й
2. А.Абдуллаев, Ф.А.Иномжонова. Б.Рахмонова Аграр сохани барқарор ривожланишида фермер хўжаликларини тутган урни ва ахамияти Кишлоқ хўжалигида экологик тоза махсулотлар етиштиришнинг ташкилий-хукукий ва ижтимоий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш Республика илмий амалий анжуман мақолалар тўплами 2014й

3. Б.Носиров, А.Эргашев. Б.Рахмонова Фермер хужалигида пахтачиликнинг иктисодий самарадорлигини ошириш йуллари Кишлоқ хўжалигида экологик тоза махсулотлар етиштиришнинг ташкилий-хукукий ва ижтимоий-иктисодий механизмларини такомиллаштириш Республика илмий амалий анжуман мақолалар тўплами 2014й
4. А.Абдуллаев. Б.Рахмонова Фермер хужалигини бошқариш тизимини такомиллаштиришнинг зарурлиги ва тутган ўрни Кишлоқ хўжалигида экологик тоза махсулотлар етиштиришнинг ташкилий-хукукий ва ижтимоий-иктисодий механизмларини такомиллаштириш Республика илмий амалий анжуман мақолалар тўплами 2014й
5. Б.Рахмонова. Талаба Толипов Б. Иктисодиётни модернизациялаш шароитида чорвачилик тармоғига хизмат курсатувчи соҳа самарадорлигини ошириш Кишлоқ хўжалигида экологик тоза махсулотлар етиштиришнинг ташкилий-хукукий ва ижтимоий-иктисодий механизмларини такомиллаштириш Республика илмий амалий анжуман мақолалар тўплами 2014й
6. А.Абдуллаев, О.Шерматов, Б.Рахмонова. Ўзбекистон фермерлари кенгашини ташкил этилиши аграр ислохатларни чуқурлаштиришнинг янги босқичидир Андижон машинасозлик институтидаги конференция материаллари. 2013 й
7. Ф.Муминова Иқтисодиётни модернизациялаш жароёнида ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларидаги нисбатнинг узгариши. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали. № 2. 2013 йил.
8. Т. Ризаев. Сув истемолчилари уюушмаларининг фаолиятини мувофиқлаштириш муаммолари ва ечимлари. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали. № 2. 2013 йил.
9. Фармонов Ж. Фермер хўжаликларини барқорор ривожлантиришнинг янги имкониятлари. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали. №4. 2013 йил.

10. А.Бабаджанов. Қишлоқ хўжалигида инновацион лойиҳаларни жорий қилишнинг ноанъанавий усуллари. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали. №6. 2012 йил.
11. Қ. Бўстонов. Қишлоқ хўжалигини модернизациялаш ва инновацион ривожланишнинг маҳсулот Рақобатдошлигига таъсири. Агроилм. 1(21) сон, 2012 йил
12. Ғ.Дўстмуродов. Аграр соҳада тадбиркорлик самарадорлигини ошириш. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали. №6. 2012 йил.
13. Қ. Бўстонов. Қишлоқ хўжалигини модернизациялаш ва инновацион ривожланишнинг маҳсулот Рақобатдошлигига таъсири. Агроилм. 1(21) сон, 2012 йил.
14. Аграр соҳада ислохатларни чуқурлаштириш ва фермер хўжаликларини ривожлантиришнинг устивор йўналишлари. АҚХИнинг илмий тўплами. Андижон – 2007 йил.
15. О.А.Шерматовнинг Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида пахтачиликни ривожлантириш ва иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари мавзусидаги номзодлик диссертацияси. Т. 2006 й.
16. Андижон вилояти қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармаси ҳамда фермерлар кенгашининг 2012-2014 йиллар учун бизнес режалари, йиллик ҳисоботлари, шартномалари ҳамда шу каби бошқа маълумотлари.
17. Асака туманидаги Баркамол Сардорбек фермер хўжалигининг 2012 - 2014 йиллардаги бизнес режалари, йиллик ҳисоботлари, шартномалари ҳамда шу каби бошқа маълумотлари.

8. Интернет сайтлари.

1. -www.pravo.uz. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик базаси.
2. www.ziynet.uz – Ўзбекистон ОЎМТВ қошидаги электрон кутубхона.
3. www.lex.uz -Қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар миллий базаси.
4. <http://www.economyfaculty.uz> – “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси” кафедраси сайти мавжуд бўлган веб-сайт
5. <http://goldenpages.uz> – иқтисодиётнинг энг сўнгги янгиликлари